



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Olle Jonsson

Anfall som bästa försvar

- om det svenska straffandets drivkrafter och syften

JURM02

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Christoffer Wong

Termin för examen: Period 1 VT21

Innehållsförteckning

ABSTRACT	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD.....	5
1. INLEDNING.....	6
1.1 BAKGRUND	6
1.2 SYFTE	6
1.3 FRÅGESTÄLLNING	7
1.4 METOD	7
1.5 FORSKNINGSLÄGE.....	8
1.6 MATERIAL	9
1.7 AVGRÄNSNINGAR.....	10
1.8 DISPOSITION.....	11
1.9 BEGREPP.....	12
2. VÄGEN FRAM – <i>HUR VI KOM HIT</i>	14
2.1 BEHANDLINGSTANKEN.....	14
2.1.1 <i>Behandlingskritik</i>	15
2.1.2 <i>Socialismens prägel</i>	17
2.2 NYKLASSICISMEN.....	18
2.2.1 <i>Allmänt om nyklassicismen</i>	18
2.2.2 <i>Straffvärdebegreppet</i>	19
2.2.3 <i>Moralbildning och vedergällning</i>	20
2.2.4 <i>1989 års reform</i>	21
2.2.5 <i>Det nyklassicistiska arvet</i>	23
3. DAGENS STRAFFRÄTTSPOLITIK - <i>VAR VI ÄR</i>	24
3.1 INLEDANDE ANMÄRKNINGAR.....	24
3.2 DEFENSIV KONTRA OFFENSIV STRAFFRÄTT	25
3.3 REPRESSIONSHÖJNINGARNAS RATIONALITET	27
3.3.1 <i>"DET HAR BLIVIT VÄRRE"</i>	27
3.3.2 <i>EFFEKT PÅ BROTTSLIGHETEN</i>	31
3.3.3 <i>DET ALLMÄNNA RÄTTSMEDVETANDET</i>	32
3.3.4 <i>SYMBOLISK LAGSTIFTNING</i>	36
4. DAGENS STRAFFRÄTTSPOLITIK - <i>KRITIK OCH PROBLEM</i>	38
4.1 INLEDANDE ANMÄRKNINGAR.....	38
4.2 NYKLASSICISMEN OCH STRAFFVÄRDEBEGREPPET	38
4.3 STRAFFSKÄRPNINGAR.....	40
4.4 DEN KÄNSLOSTYRDA STRAFFRÄTTEN	41
4.5 DEN SIGNALSÄNDANDE STRAFFRÄTTEN	44
4.6 KOSTNADER	45
5. FÖRKLARINGSMODELLER - <i>VARFÖR VI ÄR HÄR</i>	47
5.1 INLEDANDE ANMÄRKNINGAR.....	47
5.2 POLITISERING OCH RATIONALITETSSKIFTE.....	47
5.3 SPRÅKET	49

5.4 VÄRDET AV PROBLEM	50
5.5 KONSTRUKTIONEN AV DEN ONDE OCH SKAPANDET AV FIKTIONER	51
5.6 DEN SENMODERNA VÄRLDEN.....	54
6. ANALYS OCH REFLEKTION.....	56
6.1 STRAFFRÄTTSPOLITIKENS ROTLÖSHET	56
6.2 KAPITULERINGEN OCH DESS FÖRNEKANDE	57
6.3 DET SLUTTANDE PLANET	60
6.4 DEN SEKULÄRA METAFYSIKEN	60
6.5 HUR DET KÄNNES I MAGEN	63
6.6 VÄGEN FRAMÅT	64
6.7 AVSLUTANDE KOMMENTARER.....	65
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	66
OFFENTLIGT TRYCK	66
LITTERATUR M.M.....	67

Abstract

During the 20th century the penal law has changed stance – from a treatment based ideology to neoclassicism. The ideology of treatment accentuates the offenders need of care and is based on individual prevention. Punishment is motivated by its ability to treat the criminal into law-abidingness. Neoclassicism stresses principles of penal law such as proportionality, guilt and liability. The punishment constitutes a condemnation of a morally reprehensible act.

The criminal politics of the last decades is strongly characterized by increased repression. Increased punishment levels is not part of neoclassicism's fundamental ideas but seems to be a consequence of the reorientation from treatment to neoclassicism. Since the 1980s the time for the average prison detention has doubled. At the same time scientific support for claims concerning crime rates as well as for the increased range of penalties positive effects on crime are missing. Nor are the frequently made references to the publics demands supported when studied empirically. The increased penalties seem to have symbolic rather than crime preventive motives.

Neoclassicism does not give any guidance concerning the range of punishment, which makes it possible to increased penalty levels unhindered by the underlying idea. The accentuation of proportionality and equivalence furthermore affects the range of punishment concerning other acts. The emphasis on penal value and moral guilt also makes it possible to overlook the absence of scientific evidence concerning the positive effects of increased punishment. This risk leading to a spiral of increased penalties where the absence of success is explained by penalty levels not being high enough.

The motives of modern penal law politics can be described in several ways. In politics there is a need of presenting quick solutions in order to maintain public support. In this rationality action becomes the primary goal while adequacy is given less consideration. The criminal politics of today disguises the states lacking control of criminality through forceful actions appealing to emotions of fear and insecurity. By connecting crimes and criminals to symbolic attributes, an imaginary reality is being created where crimes and punishment are given other characteristics than they actually have.

The connection to ideology or doctrine of the penal law is today unclear, at least compared to what has been the case earlier in the 20th century. Vindictiveness and emotions seem to be central elements while humanity and rationality is given limited influence. This can be assumed to correspond with the public's instinctive reactions and thus have the purpose of gaining short-term political success. This is possible because of the metaphysical character of the penal value, emphasizing moral guilt. The metaphysical character can be considered atypical in Swedish society and one can discuss if it should be viewed as a substitution to former religious orders. The absence of a clear connection to an ideology or doctrine creates a slippery slope since the system's internal logic does not hinder the continued increase of punishment levels. The repressive penal law implicates large social and economic costs and at the same time support for its positive effects are missing. The material of the essay makes it possible to put to question whether there are sufficient reasons for maintaining today's repressive criminal politics.

Sammanfattning

Under 1900-talets senare hälft kan straffrätten sägas ha bytt fot – från behandlingsideologi till nyklassicism. Behandlingsideologin betonar brottslingens behov av vård och vilar på individualpreventiv grund. Straff utmåts för att brottslingen ska behandlas till laglydighet. Nyklassicismen betonar istället straffrättsliga principer som proportionalitet, skuld och ansvar. Straffet konstituerar ett fördömande av en moraliskt klandervärd gärning.

De senaste decenniernas kriminalpolitik har präglats starkt av repressionshöjningar. Hårdare straff är inte en del av nyklassicismens grundläggande idéer, men tycks ha blivit en följd av omorienteringen från behandlingsideologi till nyklassicism. Sedan 1980-talet har tiden för den genomsnittliga fängelsevistelsen fördubblats och en tidigare defensiv straffrätt har ersatts av en offensiv sådan. Samtidigt saknas vetenskapligt stöd för både påståenden om brottsproblemets omfattning och straffhöjningarnas förmåga att ge positiva effekter på brottsligheten. Inte heller de frekvent förekommande hänvisningarna till det allmänna rättsmedvetandets krav får stöd i forskning när det undersöks empiriskt. Straffhöjningarna tycks ha symboliska och signalsändande motiv snarare än brottspreventiva sådana.

Nyklassicismen och dess straffvärdebegrepp ger ingen ledning gällande straffnivåer, vilket gör att repressionshöjningar kan genomföras obehindrat av den bakomliggande läran. Betonandet av proportionalitet och ekvivalens gör dessutom att enstaka straffhöjningar ”drar med sig” andra gärningars straffskalor. Fokus på straffvärde och moralisk skuld möjliggör också att förbise avsaknaden av vetenskapliga belägg för straffhöjningarnas positiva effekter, något som riskerar att skapa straffskärpningsspiraler där utebliven framgång förklaras av att straffen inte höjts tillräckligt.

Den moderna straffrättspolitikens drivkrafter kan beskrivas på flera sätt. I politiken finns ett behov av att presentera snabba lösningar och att visa handlingskraft för att behålla folkligt stöd. I denna rationalitet blir att agera, ofta genom att höja straffnivåer, primärt medan ändamålsenlighet ges en underordnad betydelse. Dagens straffrättspolitik döljer statens bristande kontroll över brottsligheten genom kraftfulla aktioner som får genomslagskraft i kontakten med känslor av rädsla och otrygghet. Genom att ladda brottsligheten och dess aktörer med symboliska attribut skapas en slags skenverklighet där brottslighet och straffande ges andra karaktärsdrag än de egentligen har.

Straffrättens förankring i ideologi eller lära är idag otydlig, åtminstone i jämförelse med vad som gällt tidigare under 1900-talet. Hämndbegär och känslostyrddhet tycks vara centrala element i utvecklingen medan humanitet och rationalitet ges begränsat inflytande. Detta kan antas svara mot väljarnas instinktiva reaktioner och därigenom fylla syftet att på kort sikt verka för politisk framgång. Ordningen möjliggörs av att straffvärdebegreppet är metafysiskt till sin karaktär med betoning av moralisk skuld. Den metafysiska grunden kan tyckas avvika i det svenska samhället och man kan diskutera om det bör betraktas som ett substitut till tidigare religiöst betonade ordningar. Avsaknaden av tydlig förankring möjliggör ett sluttande plan eftersom systemets inneboende logik inte hindrar fortskridande straffskärpningar. Den repressiva straffrätten innebär stora sociala och ekonomiska kostnader samtidigt som det saknas stöd för dess välgörande effekter. Med beaktande av det material som diskuteras i uppsatsen går det att ifrågasätta om det finns tillräckligt starka skäl för att upprätthålla dagens offensiva straffrättspolitik.

Förord

Mina år i Lund har, passande nog för en studentstad, präglats av lärande. Jag har lärt mig juridik, lärt känna fantastiska människor och faktiskt också lärt mig en del om mig själv. Det blev en ganska lång uppsats så jag ska inte tynga den ytterligare med uppräknings av människor och minnen, men några personer som varit betydelsefulla för just det här arbetet förtjänar ett särskilt omnämnande.

Först och främst ett mycket stort tack till min handledare Christoffer Wong. Ditt stöd, dina tips och din tillgänglighet har varit en trygghet under skrivprocessen och direkt avgörande för slutresultatet. Tack också till Eva Jonsson, Einar Tingström, Björn Kristensson och Ida Gustavsson för korrekturläsning och värdefulla synpunkter på uppsatsen samt för att ni varit med och gjort åren i Lund till mina trevligaste hittills.

Olle Jonsson

Lund den 25 maj 2021

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Straffrätten och kriminalpolitiken har idag en stor närvaro i det svenska samhället.¹ Trots det stora intresset för brott och straff tycks det straffrättspolitiska samtalet ofta föras på ett relativt oreflekterat vis. Förslag på olika straffrättsliga förändringar kommer från politiskt håll nästintill dagligen men diskussioner om ideologisk grund, intressekonflikter eller vilka faktiska effekter som kan förväntas av åtgärden tycks föras desto mer sällan. Uttalanden om straffskärpningar möts inte heller särskilt ofta av någon mer omfattande kritik eller motargumentation. Istället verkar en mer frekvent förekommande ordning vara att kritisera politiska motståndare för att ha levererat för lite av repressionshöjningar och krafttag mot kriminalitet. Denna ordning kan ge känslan av brukandet av straffrättsliga åtgärder är något självklart okomplicerat som varken behöver problematiseras eller ifrågasättas. Samma optimism återfinns dock inte hos de som studerat frågorna ur ett mer vetenskapligt perspektiv. Straffrättens funktioner, förmågor och följder har under lång tid analyserats och diskuterats på ett djupgående sätt inom rättsvetenskapen, rättssociologin och kriminologin. Genom dessa discipliner blir det möjligt att gräva djupare och belysa själva grundstrukturerna i frågor om brott och straff. Är längre fängelsestider verkligen alltid något positivt? Vad gömmer sig bakom politiska utspel om krafttag mot brott? Och finns det andra vägar än den inslagna att gå?

1.2 Syfte

Uppsatsens syfte är att synliggöra och diskutera straffsystemets bakomliggande tankegod, drivkrafter och orsaker. Genom att kritiskt granska straffsystemets grundläggande tankestrukturer är förhoppningen att nå en förståelse för de bärande argumentens hållbarhet och samhällsliga implikationer. I synliggörandet av detta möjliggörs en bedömning och utvärdering av rationaliteten i kriminalpolitiska skeenden. Att undersöka straffsystemets bakomliggande överväganden blir också att undersöka vad som legitimerar det. Den grundläggande anledningen till att straffsystemets rättfärdigande behöver sökas är att dess förhållningsregler i sig är påtagligt frihetsinskränkande. Straffsystemet handlar i grund och botten om att någon i en auktoritativ position på ett medvetet och institutionaliserat sätt tillfogar andra människor lidande. Den inneboende brutaliteten i att ett bakomliggande hot också ska förverkligas måste i en stat som gör anspråk på anständighet kunna legitimeras.²

¹ Jfr Novus (2021) s. 1; Kantar Sifo (2020) s. 14.

² Jfr Asp (2008) s. 533.

1.3 Frågeställning

Uppsatsens övergripande frågeställning är vad straffsystemet drivs av och huruvida bakomliggande argument och överväganden är hållbara. Denna övergripande fråga kan delas in i underfrågorna *hur kom vi hit?*, *var är vi?* och *varför är vi här?* Genom att undersöka historiska och politiska skeenden är förhoppningen att synliggöra vad som drivit fram dagens straffsystem och att på så sätt bättre förstå dess identitet. Syftet att kritiskt granska de bakomliggande premisserna och argumenten mynnar mer konkret ut i frågorna *hur överensstämmer kriminalpolitikens problemformulering med den faktiska brottsproblematiken?*, *vad har straffrättsliga sanktioner för implikationer på samhället och individen?* och *vad fyller dagens straffsystemet för funktion och syften?* Frågeställningen och dess underfrågor operationaliserar uppsatsens syfte och ämnar möjliggöra en kritisk diskussion och utvärdering av straffsystemets grundläggande tankestrukturer.

1.4 Metod

Några aspekter som varit av betydelse för arbetets tillvägagångssätt ska här presenteras. En grundläggande metodologisk insikt är att rättsvetenskapen till viss del skiljer sig från annan vetenskap eftersom juridiken är normativ och abstrakt till sin karaktär.³ Varje begrepp, uttryck och beskrivning är impregnerat av värderingar och rättsreglernas utformning är effekten av mänskliga beslut. Rättsvetenskaparens uppgift blir därigenom att noga analysera sitt material för att kunna dra generella slutsatser utifrån det.⁴ I denna process finns också utrymme att uttrycka kritik mot lagstiftningen och att framföra resonemang av de lege ferenda-karaktär.⁵ Argumentation blir inom rättsvetenskapen avgörande och genom att presentera övertygande argument uppnås vetenskaplig kvalitet.⁶ En god forskare har enligt Bull förmågan att resonera, inte bara att redovisa.⁷ Uppgiften kan beskrivas som att övertyga läsaren om att den tolkning eller lösning som förespråkas också är den riktiga för det aktuella problemet.⁸ För att på ett objektivt och neutralt sätt kunna bidra till förståelsen av rättsordningen är självreflektion och transparens av vikt i processen.⁹ Argumentationen bör därtill bygga på ett allsidigt material och ett rationellt bearbetande av detta.¹⁰

³ Graver (2008) s. 150; Sandgren (2018) s. 16 f.

⁴ Jareborg (2004) s. 11; Graver (2008) s. 150; Sandgren (2018) s. 16 f.

⁵ Asp (2002) s. 312.

⁶ Sandgren (2018) s. 18 f.

⁷ Bull (2004) s. 85.

⁸ Marcusson (2014) s. 78.

⁹ Ibid. s. 84.

¹⁰ Sandgren (2006) s. 545.

Uppsatsen kan i delar sägas knyta an till vad Sandgren kallar rättspolitisk argumentation. Ett sådant angreppssätt syftar till att analysera om, och i så fall hur, rätten bör ändras för att bättre tillgodose ett visst ändamål eller för att ge mer utrymme åt ett visst perspektiv. I uppsatsen är intresset av minskad brottslighet ett sådant ändamål och en utgångspunkt är att humanitet och rationalitet bör ha en naturlig plats i den kriminalpolitiska diskursen. Den rättspolitiska argumentationen kan och bör ha en central roll i en rättsvetenskap som ålägger ett utifrånperspektiv och kan användas för att sätta i fråga lagstiftningens grundläggande drag, vilket ligger väl i linje med uppsatsens infallsvinkel. Genom detta nås också en ökad samhällsrelevans.¹¹

För att uppfylla syftet och besvara de i avsnitt 1.3 ställda frågorna används material av skiftande karaktär. Förarbeten och juridisk doktrin har en central plats medan lagtext och rättspraxis har en begränsad roll. För att utvidga analysen och med större säkerhet belysa regelsystemets effekter och bakomliggande värden har ett tvärvetenskapligt angreppssätt anlagts genom beaktande av kriminologiska, sociologiska och filosofiska källor. Genom att belysa andra perspektiv på rätten nås både en bredare analys och fler möjliga slutsatser.¹³ Särskilt via kriminologisk forskning presenteras empiriskt material som belyser regelsystemets faktiska utfall för samhället och dess invånare. Genom att integrera empiriskt material i arbetet ges tyngd åt argumentationen i den rättsliga analysen och stöd för studiens samhälleliga och juridiska relevans. Både kriminologisk och rättssociologisk forskning spelar en avgörande roll i att utvärdera, problematisera och förklara de rättsliga och straffrättspolitiska praktiker som behandlas. Att på det sättet gå utanför de traditionella rättskällorna för att anlägga kritiska perspektiv på rätten har av Sandgren kallats rättsanalytisk metod. I en analys som har ett bredare syfte än att fastställa gällande rätt finns också ett naturligt inslag av kritik mot rätten.¹⁴

1.5 Forskningsläge

Kriminalpolitikens och straffsystemets funktioner och grundläggande värden är ett ämne som varit föremål för omfattande diskussioner under lång tid. Uppsatsens utformning gör att den knyter an till såväl juridisk som kriminologisk forskningstradition och materialet som finns att tillgå är omfattande. Med hjälp av att avgränsa tidsperspektivet och att fokusera på svenska

¹¹ Sandgren (2018) s. 52 f.

¹³ Jfr Sandgren (2018) s. 48 f.; Bull (2004) s. 77.

¹⁴ Sandgren (2018) s. 50 ff.; Sandgren (1995a) s. 728 ff.; *ibid.* s. 744; Sandgren (1995b) s. 1047.

förhållanden har dock en god överblick av relevant material kunnat nås. Inom det juridiska skrået är Jareborgs, Asps och Victors verk av stor betydelse. Jareborg bör ses som en av svensk straffrätts allra mest inflytelserika rättsvetare och har över lång tid producerat texter som berör straffrättens ideologiska, filosofiska och idéhistoriska aspekter. På kriminologins område, och mer specifikt gällande studiet av den moderna kriminalpolitiken, är Tham och Andersson centrala. Båda har i artiklar, forskningsprojekt och litteratur genomfört djupgående analyser av kriminalpolitiska skeenden från mitten av 1900-talet och framåt. Deras forskning har därmed varit av stor betydelse för att få den överblicksbild uppsatsen syftar till. Garlands sätt att analysera och tänka har haft stor betydelse för tongivande svenska forskare på området. Enligt Tham är Garlands verk *The culture of control* sedan sekelskiftet den centrala referenspunkten i kriminalpolitisk forskning och trots att den bygger på angloamerikanska länder av uppenbart värde för att förstå utvecklingen även i andra länder. Verket är det i särklass mest citerade gällande kriminalpolitikens utveckling och likheterna med Garlands analys och Sveriges utveckling är påtagliga.¹⁵

1.6 Material

Arbetets centrala material knyter an till de författare som nämnts ovan. Flertalet är erkända forskare inom sitt område och innehar professurer på tongivande svenska universitet. Ett sådant urval av material torde gagna den vetenskapliga kvaliteten. Genom att låta ett stort antal och ett brett spektrum av källor ta plats i arbetet är förhoppningen att ge tyngd åt slutsatser och argument men också att säkerställa att en mångfald av infallsvinklar och synsätt ges utrymme i framställningen.

Tyngdpunkten i det redogjorde materialet är rättsvetenskaplig och kriminologisk doktrin. Detta blir naturligt eftersom både ämnet och arbetets ansats är reflekterande till sin art. Juridiken är som nämnt, till skillnad från många andra vetenskaper, abstrakt till sin karaktär. Generellt saknas empiriskt fastställbara sanningar. Även av den anledningen är det naturligt att tankar och resonemang från litteraturen ges en framskjuten position.

Olika typer av offentliga tryck har en betydande roll i materialet. Kanske kan lagars förarbeten beskrivas som den ultimata skärningspunkten mellan juridik och politik. Propositionen är en politisk produkt, men samtidigt en självklar rättskälla med stark juridisk ställning. För att

¹⁵ Tham (2019) s. 6; Tham (2018) s. 148.

beskriva och förstå den kriminalpolitiska utvecklingen blir därför förarbeten i allmänhet och propositioner i synnerhet centrala dokument.

Kriminologisk forskning av empirisk art har, särskilt i kapitel 3, en betydande roll. Flera studier är metastudier vilket möjliggör en bred bild av det undersökta fenomenet tillsammans med vetenskaplig tyngd. Detta gör det möjligt att belysa hur något *faktiskt* är, vilket i sin tur möjliggör en kritisk granskning av kriminalpolitiska argument och framställningar.

I uppsatsens avslutande delar används rättssociologisk och kriminalpolitisk forskning i syfte att betrakta rätten ur ett annat perspektiv och att synliggöra syften och drivkrafter som går utanför strikt juridiska eller kriminologiska aspekter.

1.7 Avgränsningar

Jareborg beskriver straffsystemet som bestående av tre nivåer: kriminalisering, utdömande av straff och straffverkställighet.¹⁶ Uppsatsen fokuserar på dömandenivån och frågor om repressionsnivå och sanktionsstränghet utgör dess kärna. Det är dock inte möjligt, och kanske heller lämpligt, att helt hålla isär dessa nivåer då de samverkar och påverkar varandra.¹⁷ Frågor gällande vilka gärningar som kriminaliseras och hur straff verkställs utelämnas dock i framställningen.

I uppsatsen betraktas rättsvetenskapen och straffrättspolitiken som straffsystemets bärande element. Vid läsandet är dock en relevant insikt att brottsligheten inte bara berör straffsystemet eller straffrättspolitiken utan även andra politikområden.¹⁸ Uppsatsens problemformuleringar tar sikte på den del av kriminalpolitiken som rör just utdömandet av straff varför andra områden inte berörs närmare. Av samma skäl utelämnas medias inverkan på samtalet om brott och straff samt polisens metoder och verksamhetssätt.

Arbetets primära fokus ligger på de svenska förhållandena och den diskurs i Sverige som burit fram dagens straffsystem. Den svenska utvecklingen har dock knappast skett i ett vakuum. Liknande strömningar återfinns i stora delar av västvärlden och bärande tankegångar i Sverige är i stora delar påverkade av hur samtalet förts i andra länder. Resonemang från utländska

¹⁶ Jareborg (1995) s. 20.

¹⁷ Jfr Victor (1995) s. 71.

¹⁸ Jfr avsnitt 1.8.

författare blir därför också av betydelse för att förstå den svenska ordningen. Sådana kopplingar uppmärksammas löpande genom uppsatsen men för att avgränsa blickfånget och synliggöra just den svenska utvecklingens bärande tankar ges utländsk litteratur och komparativa perspektiv ett relativt begränsat utrymme i arbetet.

Gällande arbetets tidshorisont kan det primära fokuset sägas ligga på tiden efter 1989 års straffrättsreform. För att förstå moderna skeenden behövs dock en bakgrund och kontextualisering. Enligt Häthén inträder en egentlig straffteori, annat än ren vedergällning, i Sverige under tidigt 1900-tal.¹⁹ Även det faktum att straffrätten blir en fråga av allt mer politiskt intresse under 1960-talet och att dagens brottsbalk träder i kraft 1965 är skäl att utvidga tidsperspektivet.²⁰ Grovhugget kan tidsramen för uppsatsen sägas vara seklet 1921–2021 med tonvikt på perioden 1989 och framåt.

Flera ämnen och områden som berörs i uppsatsen, exempelvis nyklassicismen, behandlingstanken och 1989 års reform, hade troligen kunnat utgöra arbetets huvudfråga. Dessa berörs dock på ett relativt övergripande och komprimerat sätt. Ett sådant perspektiv möjliggör en överblick och ett slags helhetsgrepp om det svenska straffandet vilket ligger i linje med uppsatsens syfte.

1.8 Disposition

Uppsatsens diskussion knyter an till de övergripande frågorna hur vi kom hit, var vi är och varför vi är här. Frågorna behandlas i nämnd ordning. Genom att dela in uppsatsen utifrån ovanstående tre övergripande frågor är förhoppningen att en successiv förståelse utifrån en tankemässig kronologi nås. Förhoppningsvis blir en sådan indelning också hjälpsam för läsarens orientering i texten.

I kapitel två ges en bakåtblickande genomgång gällande framväxten av den moderna kriminalpolitiken och straffrättsdiskursen i Sverige. Genom att synliggöra vad kriminalpolitiken är sprungen ur och vad den reagerat mot nås en djupare förståelse för dess nuvarande karaktär. Kapitel två ämnar alltså besvara frågan hur vi kom hit. Kapitel tre och fyra målar en slags karta över dagens straffrättspolitik och dess drivkrafter. Med en kritisk ansats

¹⁹ Häthén (1990) s. 164 f.

²⁰ Jfr Tham (2018) s. 20.

diskuteras dagens kriminalpolitikens bärande element. Kapitlen avser således besvara frågan var vi är. Uppsatsens kapitel fem och sex redogör för och diskuterar tänkbara förklaringsmodeller gällande varför dagens straffrättspolitik ser ut som den gör. Kapitlen ämnar besvara frågan varför vi är här.

1.9 Begrepp

I det här avsnittet ges några för arbetet centrala begrepp en inledande förklaring. Termerna kommer beskrivas och diskuteras fortlöpande i uppsatsen men en första orientering gällande uppsatsens användning av begreppen brott, straff och kriminalpolitik samt grundläggande straffteorier ges nedan.

Straff ska förstås som en negativ reaktion på ett oönskat beteende. Genom att tillfoga lidande eller obehag ges uttryck för klander. Straffet är oftast både uppfattat och menat som något ont. Bestraffning och klander innebär således tilldelande av ett negativt värde.²¹

Gärningar som är belagda med straff utgör enligt brottsbalkens första kapitel första paragraf *brott*. Annorlunda uttryckt är ett brott någonting som bryter mot samhällets regler och för vilket straff är föreskrivet. Straffet är lidandet som tillfogas den som brutit mot dessa regler genom att begå brott.²²

Begreppet *kriminalpolitik* innefattar den samhällseliga idédebatten och det samhällseliga beslutsfattandet i frågor som rör brottslighet. Övergripande teman är hur kriminaliteten i samhället kan motverkas och förebyggas. Kriminalpolitikens medel för att besvara frågorna är inte begränsade till straffrättsliga instrument utan omfattar stora delar av det moderna samhället som exempelvis socialpolitik, utbildningspolitik och integrationspolitik. Sammantaget kan kriminalpolitiken betraktas som summan av det samhällseliga beslutsfattandet som rör brottslighet. Den del av kriminalpolitiken som handlar om vad som ska kriminaliseras och hur strängt detta ska bestraffas benämns *straffrättspolitik*. Centrala frågor är hur straffsystemet ska utformas med iakttagande av krav på effektivitet, rättvisa och respekt för mänskliga rättigheter.²³

²¹ Asp (2008) s. 530; Jareborg (2013) s. 85 ff.; Lernestedt (2003) s. 16.

²² Asp m.fl. (2013) s. 15.

²³ Boucht (2020) s. 216; Jareborg (1995) s. 22; Jareborg (2001) s. 20; Tham & von Hofer (1993) s. 409 f.

Av relevans för förståelsen av uppsatsen är också grundläggande *straffteorier*. Den mest övergripande indelningen brukar göras i absoluta och relativa sådana. Allmän- och individualprevention är exempel på relativa straffteorier medan vedergällning och försoning betraktas som absoluta. I relativa straffteorier motiveras straffet av ett visst syfte eller mål medan absoluta straffteorier använder straffet utan ett sådant utomstående syfte. De relativa teorierna är inriktade på att förebygga brott, till exempel genom avskräckning, moralbildning eller att på olika sätt förbättra brottslingens förmåga till laglydighet. De absoluta teorierna motiveras istället av uttryck för etiska krav och tankar om rättvisa. I vedergällningsteorier utmåts straff för att det är rättvist eller, annorlunda uttryckt, för att någon förtjänar det.²⁴

²⁴ Jareborg & Zila (2020) s. 65; Ågren m.fl. (2018) s. 19 f.

2. Vägen fram – *hur vi kom hit*

2.1 Behandlingstanken

Följande avsnitt ger en bakgrund till 1900-talets tankeströmningar rörande bestraffning. Dessa idéer och läror har som vi kommer se stor betydelse för förståelsen av dagens förhållanden. Inledningsvis redogörs för behandlingstanken och dess grundläggande drag medan kapitlets senare delar diskuterar reaktioner och kritik mot denna inom ramen för nyklassicismen.

Från tidigt 1900-tal till brottsbalkens ikraftträdande 1965 var den dominerande kriminalpolitiska ideologin vad som brukar kallas behandlingstanken.²⁵ Behandlingstankens grundläggande idé är att straffet ska motsvara brottslingens vårdbehov och att denne genom behandling ska förhindras att begå nya brott.²⁶ Straffets längd eller stränghet ska därför inte avgöras av brottets svårhet utan av vad som är lämpligt ur just behandlingssynpunkt.²⁷ Fokus ligger således på den handlande och inte på handlingen och straffet legitimeras genom dess framtida konsekvenser. Brottet ska svara mot en prognos över straffets effekt.²⁸

Det naturliga tillståndet är, enligt behandlingsideologin, individen som en anpassad social varelse. Enstaka normbrott kräver inga särskilda åtgärder utan bara den mer kontinuerligt avvikande är att betrakta som kriminell och i behov av åtgärder.²⁹ Fokusförskjutningen från brottet till brottslingen resulterar i ett differentierat påföljdssystem med särskilda påföljder för unga, tillfällighetsbrottslingar, behandlingsbara, oförbättringsbara och sådana som inte behöver mer än ett skarpt tillrättavisande.³⁰

Behandlingstanken kan förstås som en effekt av det tidiga 1900-talets höga tro på vetenskapen. Läkaren sågs vid sekelskiftet 1900 som en slags politisk reformator vars ord var av vikt i allt från sjukdomar till trångboddhet, uppfostran och brottslighet. En rad stora framsteg inom naturvetenskapen och ett ökat intresse för psykologi och psykiatri bäddade för en hoppfullhet gällande människans möjligheter att kontrollera och styra sin omgivande miljö. Behandlingsideologin blir således ett led i tanken om social ingenjörskonst. Den kan även

²⁵ Victor (2012) s. 117; Häthén (1990) s. 164.

²⁶ Heckscher m.fl. (1980) s. 10; Munck (2015) s. 424.

²⁷ Asp (2016) s. 140.

²⁸ Victor (2012) s. 118; Asp (2016) s. 140.

²⁹ Victor (1980) s. 208.

³⁰ Victor (2012) s. 117; Häthén (2004) s. 237; Andersson & Nilsson (2017) s. 114.

förstås som ett återgivande av substans och syfte till straffrätten som gått förlorat genom naturrättens fall, en slags reaktion mot rättsens positivisering.³¹ De äldre teorierna om brottslighet menade företrädarna var metafysiska och spekulativa utan vetenskapligt värde, vilket gjorde dem grymma och ineffektiva. Istället skulle brottslingen betraktas som en social avvikare åtminstone delvis predestinerad för brott.³² I Straffrättsberedningens slutbetänkande anges att regeln att straffets svårhet ska stå i proportion till brottets svårhet efter hand "satts ur spel".³³ Ett system där straffet uppfattas som ett betyg på gärningens moraliska värde av "auktoritativt avlönade funktioner" är enligt Strahl att betrakta som "groteskt".³⁴

Behandlingstanken präglar 1900-talet starkt och syns bland annat genom att förvaring, internalisering och ungdomsfängelse avskaffas. Samtidigt stryks ordet "straff" i 1956 års förslag till skyddslag för att rensa ut sådant som pekar mot ett annat syfte än att förebygga brott.³⁵ Ur behandlingsideologin kommer även det internationellt sett avvikande beslutet att avskaffa tillräknelighet som krav för ansvarsutkrävande i svensk rätt.³⁶

2.1.1 Behandlingskritik

1962 års brottsbalk kan ses som en slags brytpunkt mellan behandlingstankens dominans och inträdet av omfattande kritik av denna. Kritiker menar att behandlingsideologin bygger på en felaktig analogi mellan kriminalvård och somatisk sjukvård. Kriminalitet handlar om avvikande från sociala normer och kan inte likställas vid fysiska tillstånd inom sjukvården. Sjukvården bygger dessutom på frivillighet och samförstånd, medan straffsystemet tvärtom är byggt på tvång, utan beaktande av den dömdes egen vilja. Behandlingsideologin kritiseras även ur rättssäkerhetssynpunkt med argumentet att prognoser över straffets behandlande effekter inte kan göras med säkerhet vilket riskerar att göra straffet godtyckligt. Det finns inte någon vetenskaplig teknik för att behandla en brottsling till laglydighet vilket kritikerna menar gör individualpreventionen till en myt. Istället borde man säga som det faktiskt är, att folk sätts i fängelse för att straffas och för att uppmärksamma andra på lagbrottets konsekvenser.

³¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 36; *ibid.* s. 65 f.; Andersson (2002) s. 24 f.

³² Andersson & Nilsson (2017) s. 66; Häthén (2004) s. 237.

³³ SOU 1956:55 s. 42.

³⁴ Strahl (1957) s. 579.

³⁵ Asp (2016) s. 139; Andersson (2002) s. 17.

³⁶ Victor (2012) s. 117.

Tvångsåtgärder fyller en allmänpreventiv funktion genom att de som blir straffade agerar ställföreträdande lidare för att andra skall avskräckas.³⁷

Kritiken gör att en ”nothing works”-syn på behandling får genomslag i Sverige på slutet av 1960-talet.³⁸ Brottsförebyggande rådet (Brå) startar 1974 och bemannas av behandlingsskritiker från både kriminologiskt och juridiskt håll. Kulmen på den behandlingsskritiska debatten kan sägas nås i den betydelsefulla, och behandlingsskritiska, Brå-rapporten *Nytt straffsystem* som bland annat diskuterar ”... den mer realistiska bild man efter hand fått av kriminalpolitikens begränsade betydelse för brottslighetens omfattning” och slår fast att ”denna bild präglas av en sviktande tro på möjligheterna att nämnvärt påverka kriminalitetens nivå genom straffsystemet”. Texten kan ses som startskottet för vad som senare blev 1989 års påföljdsreform.³⁹ Kritiken slutar dock inte vid ”nothing works”. Istället menar kritiker att den kriminalpolitik som behandlingssideologin skapat i många fall riskerar att vara kontraproduktiv. Viss forskning tyder snarare på en negativ individualprevention: ju mer man gör desto sämre går det.⁴⁰ Begreppet ”prisoneringseffekt” lanseras i Ulla Bondessons avhandling *Fången i fångsamhället* vilket beskriver fängelsestraffet som en skola i brott med negativ påverkan på återfallsrisken. Även den så kallade stämplingseffekten, en teori om att statens genom straffande skapar kriminella identiteter hos de som straffas, omnämns frekvent i debatten.⁴¹ Straffsystemets reaktion på brott ger genom en negativ identitetsprocess upphov till brott, menar man. Alla typer av individriktade reaktioner på brott är därför att betrakta som kontraproduktiva. Jurister kritiserar samtidigt behandlingstanken för att den straffar för att uppnå positiva konsekvenser vilket de menar inte är godtagbart i ett straffsystem byggt på rättvisa.⁴² Behandlingsskritiken kan på så sätt betraktas som en kritik av en utilitaristisk paternalism där staten vet vad som är bäst för sina medborgare och därför anser sig ha rätt att korrigera deras beteenden.⁴³

³⁷ Andersson & Nilsson (2017) s. 116; Andersson (2002) s. 68.

³⁸ Tham (2019) s. 7.

³⁹ Brå (1977) s. 163; Andersson & Nilsson (2017) s. 119.

⁴⁰ Victor (2012) s. 118.

⁴¹ Jfr Bondesson (1974) s. 520 ff.; Andersson & Nilsson (2017) s. 110.

⁴² Andersson (2019) s. 23 ff.

⁴³ Victor (2012) s. 119; Andersson (2019) s. 23 ff.

2.1.2 *Socialismens prägel*

Behandlingskritiken har i stora delar även en politisk ideologisk dimension inspirerad av marxistisk samhällskritik. Från 1960-talet och framåt växer sig vänstervågen stark i samhället i stort, vilket resulterar i en politik allt mer färgad av konflikt och klasskamp.⁴⁴ Lagarnas utformning är beroende av klass- och maktkaraktern hos det samhälle de vuxit fram i och många av dessa lagar skyddar de privilegierades intressen, menar kritikerna. Kritiken underbyggs av insikten att alla kan begå brott. Kriminologisk forskning hade visat att brottsligt beteende var relativt vanligt, vilket behandlingskritikerna använde som ett argument för att avfärda att brottslighet skulle vara något patologiskt eller sjukligt som kan behandlas. Brottsorsakas av sociala och strukturella faktorer och borde därför lösas genom sociala och strukturella åtgärder. Bara då blir kriminalpolitiken rationell. Behandlingstanken skapar enligt kritikerna en social skiktning genom att peka ut vissa som ”socialt handikappade” och döma dem till fängelse.⁴⁵ Till skillnad från behandlingsförespråkarna som beskriver brottsproblemet som en anomali betraktar behandlingskritikerna det som något vanligt.⁴⁶

När brottsligheten börjar beskrivas som ett allvarligt problem på 1970-talet finns fortfarande övertygelsen om att välfärdsstaten och en generell välfärdspolitik genom utjämning av sociala orättvisor är lösningen på allvarliga samhällsproblem. Även brottslingar ses som resurser som med de rätta resocialiseringsåtgärderna kan bli bidragande samhällsmedborgare.⁴⁷ Behandlingskritikerna menar att kriminalpolitiken borde bygga på socioekonomiska och strukturella förklaringar av brottsligheten istället för på individförklaringar. Att betrakta kriminalitet som en sjukdom anses dölja samhällseliga aspekter, såsom orättvis fördelning av resurser.⁴⁸ Rättssystemet legitimeras utåt sett av individualprevention och behandling men har i realiteten andra orsaker än vad som officiellt redovisas: upprätthållandet av den rådande sociala och ekonomiska ordningen.⁴⁹ Behandlingsideologin har gått ut på att låsa in de fattigaste och mest socialt utsatta under långa tider, vilket dessutom inte haft någon betydelse för brottsnivån i samhället.⁵⁰ Klassaspekten betonas genom att bland annat framhålla att den stora majoriteten av fängelsepopulationen utgörs av personer som gjort sig skyldiga till

⁴⁴ Andersson & Nilsson (2017) s. 105 ff.

⁴⁵ Ibid. s. 118; Andersson (2002) s. 60 ff.

⁴⁶ Andersson (2002) s. 184.

⁴⁷ Andersson & Nilsson (2017) s. 128.

⁴⁸ Ibid. s. 117.

⁴⁹ Elwin m.fl. (1975) s. 58 ff.

⁵⁰ Andersson & Nilsson (2017) s. 150.

egendomsbrott.⁵¹ Fokus på person och inte gärning förstärker och befäster klassamhället och när kriminaliteten beskrivs som en sjukdom kommer samhällets orättvisa fördelning av samhällsresurser i skymundan.⁵² Behandlingstanken beskrivs som ett i grunden förrädiskt sätt att möjliggöra långvarig behandling och inneslutning som aldrig skulle accepteras om det gick under sitt riktiga namn – straff.⁵³ Lagstiftningen cementerar sociala motsättningar genom att med hjälp av prognostänkandet spärra in människor under långa tider eftersom de prognostiserats att återfalla i brott. Att låsa in människor för något man tror att de *kommer* göra och inte för något de *gjort* gör strafflagen till en klasslagstiftning, enligt kritikerna.⁵⁴ Behandlingstankens straffsystem ”står väl i överensstämmelse med den idé om olikhet mellan människor som inte är främmande för en borgerlig människosyn” anges det exempelvis i *Den första stenen*, lärobok i straffrätt från 1971.⁵⁵ Den enda riktiga lösningen på brottsproblemet anses vara ”förvandlingen av dagens samhälle till ett samhälle för alla människor”.⁵⁶ Denna hållning tycks vara relativt väl förankrad i den offentliga debatten, vilket bland annat kan skönjas i att statsminister Palme 1971 uttalade att den enda hållbara lösningen på brottsproblemet enligt hans mening låg i ”en politik som botar brister och orättvisor och utjämnar ekonomiska, sociala och kulturella skillnader”.⁵⁷

2.2 Nyklassicismen

2.2.1 Allmänt om nyklassicismen

Ur behandlingskritiken växte en ny inriktning fram som kommit att kallas nyklassicism. Istället för individualprevention och behandling betonar den nyklassicistiska inriktningen allmänprevention, proportionalitet och rättvisa som grund för straffsystemet.⁵⁸ Benämningen nyklassisk anspelar på vad som betecknas den klassiska straffrätten. Den klassiska straffrätten är sprungen ur upplysningstankar och var en reaktion mot den tidigare ordningen med maktkoncentration, hemliga rättegångar, tortyr och grymma straff. Reaktionen fick sitt uttryck i krav på maktdelning, självständiga domstolar, legalitet och att proportionalitet skulle sätta gränsen för straffets stränghet.⁵⁹

⁵¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 117.

⁵² Ibid. s. 150; Håkanson (1969) s. 121.

⁵³ Börjesson (1970) s. 113.

⁵⁴ Andersson (2002) s. 65.

⁵⁵ Elwin m. fl. (1971) s. 71.

⁵⁶ Ibid. s. 40.

⁵⁷ JuU 1971:6 s. 9

⁵⁸ Boucht (2020) s. 216.

⁵⁹ Jareborg (1995) s. 23; Victor (2012) s. 115.

Vad nyklassicisterna bland annat ogillat med behandlingstanken är som vi sett det framåtblickande prognostänkandet och tron på att kunna förändra och förbättra brottslingar. Straffsystemet ansågs slå snett eftersom det fokuserade på egenskaper hos gärningspersonen istället för gärningen. Genom att fokusera på handlingen och dess skadlighet, eller dess straffvärde som man uttryckte det, kunde denna sociala slagsida undvikas. Genom att lägga skadlighetsfrågan på gärningen istället för gärningspersonen skulle en socialt neutral lagstiftning uppnås. Nyklassicismen har alltså till skillnad från behandlingstanken ett bakåtblickande fokus. Vad straffet får för framtida konsekvenser, exempelvis förhindrandet av nya brott, anses oväsentligt. Det relevanta för straffbestämningen är vad brottslingen *har* gjort, inte vad den eventuellt *kommer* göra. Fokus flyttas på så sätt från gärningspersonen till gärningen.⁶⁰ Ytterst motiveras detta utifrån ett rättviseresonemang: straff utifrån vem någon är, vilket är en effekt av sociala faktorer, är orättvist. Rättvist är istället att straffa utifrån vad någon gjort.⁶¹

2.2.2 Straffvärdebegreppet

Moralfilosofiskt innebär ovanstående skiftning en övergång från konsekvensetik till pliktetik. Pliktetikens ersättande av konsekvensetiken kan skönjas i *Nytt straffsystem* som uttrycker att ”anspråken på att ha en vetenskapligt bekräftad grund för påföljdssystemet måste tyvärr ställas ganska lågt. Det finns starka skäl att klarare än tidigare erkänna värderingarnas betydelse inom kriminalpolitiken”.⁶² I *Nytt straffsystem* framförs förslag om ett straffsystem som bygger på den juridiska professionens logik snarare än den medicinska som varit styrande i behandlingsideologin. Genom detta leds straffsystemet bort från individualpreventions- och effektivitetsargument. Dömandeprocessen ska inte styras av prognos- och preventionstänkande, vilket nyklassicisterna menar att domstolen ändå inte har kompetens för. Istället ska en bakåtblickande logik styra. Tonvikten ska placeras på gärningens farlighet och skadlighet istället för på personen som utfört den.⁶³ Grundtanken bakom straffvärdebegreppet är att påföljden för brott ska spegla brottets klandervärdhet och förkastlighet. En gärning vars klandervärdhet motiverar straff anses ha ett straffvärde, gärningen är *värd* straff. Termen blir på så sätt ett slags paraplybegrepp för nyklassicistiska honnörsord som skada, skuld, proportionalitet, förutsebarhet och rättvisa. Begreppet kan sedan användas för att på en skala

⁶⁰ Andersson (2002) s. 23.

⁶¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 166; Andersson (2002) s. 73.

⁶² Andersson (2002) s. 23; Brå (1977) s. 199 f.

⁶³ Andersson & Nilsson (2017) s. 120; Hoflund (1995) s. 80.

placera gärningar efter moralisk förkastlighet och på så sätt utpeka ett brotts svårhetsgrad i förhållande till andra brott. Genom att anpassa påföljden efter gärningens farlighet eller förkastlighet menar man också att moralbildande effekter nås som på sikt kommer ha en allmänpreventiv effekt. Den bärande tankegången för legitimering och styrning av straffet är dock att gärningen ska få det straff den anses förtjäna.⁶⁴

I avståndstagandet mot behandlingstanken återinträder begreppet straff på den kriminalpolitiska arenan. Istället för att som i behandlingsideologin rättfärdiga straffet genom att koppla ihop det med humanitet och rationalitet ska straffsystemet legitimeras genom att framställas som demokratiskt och rättfärdigt.⁶⁵ Reaktionen på brott ska vara obehaglig för gärningspersonen i syftet är att avskräcka människor från oönskade beteenden. Den bör därför också kallas straff.⁶⁶ Begreppet straffvärde anses, till skillnad från behandlingsideologin som döljer straffet, tala klartext.⁶⁷ I *Nytt straffsystem* framhålls att "[...] ett medvetet, avsiktligt – men kontrollerat – obehag vars omfattning bestäms med utgångspunkt från brottets grovhet [inte kan] vara oförenligt med ett civiliserat straffsystem. Det element av vedergällning som kan förbindas med ett allmänpreventivt system – nämligen viss proportionalitet i förhållande till gärningens svårhet – är i detta fall godtagbart".⁶⁸ Straffet ska dock aldrig vara hårdare än vad som svarar mot det straffvärde brottet getts i demokratisk ordning.⁶⁹ Detta benämns av Mäkelä som "soningsprincipen": den onda viljan hos brottslingen och lidandet straffet medför ska motsvara varandra. Följden får inte vara orimlig jämfört med brottets grovhet genom att orsaka orimligt lidande i relation till gärningens samhälleliga farlighet.⁷⁰ Enligt nyklassicismens tankesätt tryggas på så sätt värden som likabehandling, förutsebarhet och skydd mot statligt maktmissbruk.⁷¹

2.2.3 Moralbildning och vedergällning

Nyklassicismen innehåller både element av moralskapande och element av vedergällning. Ur detta kommer en utökad vilja att kommunicera genom strafflagstiftningen. Idén är att genom

⁶⁴ Victor (1981) s. 162 ff.; Lernestedt (2003) s. 57; Jareborg (1995) s. 21 ff.; Svensson (2021) s. 86.

⁶⁵ Kyvsgaard (1980) s. 94.

⁶⁶ Brå (1977) 197 f.; Jareborg (1980) s. 35.

⁶⁷ Wennström (2020) s. 119.

⁶⁸ Brå (1977) s. 172.

⁶⁹ Ibid. s. 200.

⁷⁰ Mäkelä (1970) s. 94.

⁷¹ Victor (1995) s. 67.

straffet förmedla klander. Straffbudet ges legitimitet genom att ge uttryck för en klar inställning i en viss fråga.⁷² Moralbildning tar sikte på den vanebildande effekt straffhot kan ha genom att människor kommer betrakta en gärning som inte bara förbjuden utan också moraliskt förkastlig. De moralbildande effekterna syftar på så sätt till att internalisera vad som är förkastligt i det privata. Historiska sådana exempel är rattfylleri och till viss del narkotikabrott.⁷³ Denna process är betydelsefull eftersom det är relativt sällsynt att människor noggrant tänker igenom en brottslig handling innan den företas.⁷⁴

Straffande innehåller begreppsmässigt ett element av vedergällning eftersom något som värderas negativt bemöts med något annat som värderas negativt. Vedergällningsaspekten är alltså till viss mån alltid närvarande vid utmätande av straff.⁷⁵ Tham och von Hofer menar dock att vedergällningen som *syfte* kan sägas ha återinförts i straffsystemet – att straffa för straffandets skull.⁷⁶ Detta återinförda syfte har sin moralfilosofiska grund i pliktetik och ett bakåtblickande betonande av ansvarsförmåga, avsikt och skuld. Framåtblickande i form av konsekvenser som till exempel minskad brottslighet ses samtidigt som principiellt ointressant. Handlingen i sig är föremål för straffet – vad den enskilde gjort motiverar vad denne förtjänar, vilket som vi sett stämmer väl överens med nyklassicismens syn på straffsystemet.⁷⁷

2.2.4 1989 års reform

Under det sena 1970-talet överges behandlingsideologin och tron på den sociala ingenjörskonstens förmåga att styra samhällsutvecklingen allt mer vilket leder till att den utilitaristiska synen byts ut och att verkställighetsnivån förlorar sin legitimitet som grund för straffsystemet.⁷⁸ Nyklassicismens får sitt tydligaste genomslag i praktisk kriminalpolitik genom 1989 års påföljdsreform.⁷⁹ Straffvärdebegreppet utgör stommen i reformen och i propositionen anges att hur klandervärd gärningen är, eller med andra ord hur högt straffvärde gärningen har, ska vara utgångspunkten för påföljdsbestämningen. Samtidigt benämns vård- eller

⁷² Boucht (2020) s. 216; Lernestedt (2003) s. 59; Svensson (2021) s. 85.

⁷³ Andersson & Nilsson (2017) s. 13.

⁷⁴ Asp m.fl. (2013) s. 35; Andersson & Nilsson (2017) s. 14.

⁷⁵ Jareborg (2013) s. 86; Jareborg & Zila (2020) s. 66.

⁷⁶ von Hofer (1989) s. 60 ff.; Tham (1989) s. 77 f.

⁷⁷ Andersson & Nilsson (2017) s. 9; Asp m.fl. (2013) s. 31.

⁷⁸ Andersson & Nilsson (2017) s. 128 f.; Victor (1995) s. 66; Andersson (2019) s. 24.

⁷⁹ Victor (1995) s. 67.

behandlingsaspekter som självständiga grunder för straffets längd som ”uteslutet”.⁸⁰ 29 kap. 1 § BrB införs som grund för domstolarnas bedömning med lydelsen:

”Straff skall, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet skall särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.”

Samtidigt stryks 1 kap. 7 § BrB som stadgar att:

”Vid val av påföljd skall rätten med iakttagande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad, fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället.”

Även den tidigare nämnda fängelsekritiken får genomslag i reformen genom införandet av 30 kap. 4 § BrB:

”Vid val av påföljd skall särskild vikt fästas vid omständigheter som talar för en annan påföljd än fängelse.”⁸¹

Straffsystemets motiv i utdömandet av påföljd går på så sätt från behandling till straffvärde och genomgår en omorientering från prevention till fokus på gärning.⁸² Samtidigt sätts proportionalitet och ekvivalens i förgrunden med förespråkande av förutsebarhet och nedtoning av framåtblickande prognostänkande. Om behandlingsideologin syftade till att bestraffa för att det inte skall syndas bestraffar nyklassicismen för att det har syndats.⁸³ Prevention, varken individual- eller allmän sådan, ska ha någon plats i dömandet. Dömandet handlar istället om att påföra en proportionerlig vedergällning utifrån ansvar och uppsåt. Genom 1989 års reform går alltså själva dömandeprocessen från att legitimeras genom prevention till att legitimeras genom vedergällning.⁸⁴ Reformen innebär vidare ett avståndstagande från tanken om att kategorisera brottslingar och preventionshänsynen i straffsystemet är starkt nedtonad, men inte helt

⁸⁰ Prop. 1987/1988:120 s. 32; Svensson (2021) s. 86.

⁸¹ Wennström (2020) s. 11.

⁸² Tham (2018) s. 85; Andersson (2002) s. 94.

⁸³ Asp (2016) s. 139; Victor (1995) s. 68; jfr Asp m.fl. (2013) s. 30.

⁸⁴ Andersson & Nilsson (2017) s. 16 ff.; Ibid. s. 166.

försvunnen.⁸⁵ Genom reformen vilar det på en tredelad legitimering: lagstiftningsnivån grundas på allmänpreventiva grunder, dömandenivån på proportionerlig vedergällning och verkställighetsnivån på individualpreventiva resonemang med behandlingsinslag.⁸⁶

2.2.5 Det nyklassicistiska arvet

Det nyklassicistiska synsättet betraktas idag som allmänt accepterat och okontroversiellt. Nyklassicismen är sedan 1980-talet dominerande i nordisk straffrättsdiskurs och det förekommer ingen direkt opposition mot dess grundläggande utgångspunkter.⁸⁷ Proportionalitet är sedan reformen grundbulten i påföljdssystemet och straffvärdebegreppet har beskrivits som det mest fundamentala i svensk påföljdsbestämning.⁸⁸ Dagens dömandenivå bygger enligt nyklassicistisk modell på vedergällning och devisen att vad den enskilde gjort motiverar vad denne förtjänar.⁸⁹ Det bör inte ges något inflytande åt ambitionen att styra gärningspersonens framtida beteenden. Det kan förvisso hända att sådana beteendestyrande mål införlivas ändå, men detta bör enligt Lernestedt ses som ”biverkningar” av överväganden som fokuserar på individuell klandervärdhet. 29 kap 1 § BrB är fortfarande den centrala principen för bestämningen av straffvärde och är, förutom en viss språklig modernisering och ett tillägg om att särskilt beakta om ”gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person”, identisk med det innehåll den hade vid införandet 1989.⁹⁰

⁸⁵ Victor (1995) s. 67; prop. 1987/1988:120 s. 32.

⁸⁶ Andersson & Nilsson (2017) s. 16 ff.

⁸⁷ Victor (2012) s. 119; Svensson (2021) s. 85.

⁸⁸ Asp (2016) s. 161; Asp & von Hirsch (1999) s. 151.

⁸⁹ Asp m.fl. (2013) s. 31.

⁹⁰ Jfr Lernestedt (2010) s. 229 f.

3. Dagens straffrättspolitik - *var vi är*

3.1 Inledande anmärkningar

I kapitel två gavs en historisk orientering gentemot vilken nutidens förhållanden kan speglas. I kapitel tre synliggörs dagens straffrättspolitikens grundläggande karaktäristik. Denna utvärderas och diskuteras med hjälp av rättsvetenskaplig och kriminologisk forskning med syftet att ge en fördjupad förståelse för den moderna straffrättspolitikens kännetecknen och rationalitet.

Under det senaste halvsekle har en tydlig förändring skett i den offentliga debatten kring brott och straff.⁹¹ Intressanta tecken på förändringsvindarna är att justitieminister Kling när propositionen till den nuvarande brottsbalken presenterades gav tydligt uttryck för viljan att begränsa straffandet och att fängelsebeläggningen under Geijers tid som justitieminister på 1970-talet sjönk med en fjärdedel, trots kraftiga straffskärpning för narkotikabrott och en ökning av den grova brottsligheten.⁹²

Strafflagstiftningens expansion börjar på sent 1970-tal, tar ordentlig fart efter sekelskiftet och kulminerar under 2010-talet.⁹³ Idag står i princip alla politiska partier för en mer repressiv kriminalpolitik i form av strängare straff, vilket traditionellt förknippats med högerpolitik men nu alltså förekommer över hela höger-vänster-skalan.⁹⁴ Thams studier visar att det genomsnittliga fängelsestraffet ökat med 50 procent i längd sedan början av 1980-talet. I kombination med avskaffandet av halvtidsfrigivningen har detta lett till att den genomsnittliga tiden i fängelse fördubblats under samma period.⁹⁵ Det är troligen varken meningsfullt eller möjligt att i detalj gå igenom det konkreta utfallet av de senaste decenniernas utveckling, men några exempel på höjd repression från de senaste åren ges nedan.

- 2020 ändrades brottsbalkens lydelse gällande mord med det uttalade syftet att livstidsstraffet skulle komma i fråga ”i betydligt större utsträckning än tidigare”.⁹⁶

⁹¹ Tham (2018) s. 17.

⁹² Ibid. s. 55.

⁹³ Tham (2019) s. 8.

⁹⁴ Boucht (2020) s. 228; Anderberg & Martinsson (2017) s. 921.

⁹⁵ Tham (2018) s. 44. Åren 1983–1993 var huvudregeln att frihetsberövade med mer än fyra månaders strafflängd frigavs efter halva tiden.

⁹⁶ Prop. 2018/19:138.

- 2019 tillkännagav riksdagen att straffet för övergrepp i rättssak ska skärpas.⁹⁷ I samma års regeringsförklaring anges att minimistraffet ska höjas ”kraftigt”.⁹⁸ Enligt Justitiedepartementets kommittédirektiv ska utredaren ”oavsett ställningstagande [...] lämna förslag som sammantaget innebär höjda straffnivåer”.⁹⁹ Straffskalan är idag minst sex månader och högst åtta års fängelse.
- 2019 infördes ett nytt brott kallat ”blåljussabotage”. Vid grovt brott gäller en straffskala från två till 18 års fängelse eller livstid.¹⁰⁰
- 2018 höjdes straffskalan för vapenbrott från minst ett och högst fyra års fängelse till minst två och högst fem års fängelse.¹⁰¹ Minimistraffet höjdes även 2014 från sex månader till ett år, vilket ger en total höjning av minimistraffet på 400 procent över sex års tid.¹⁰²
- 2018 föreslogs i en statlig offentlig utredning att den så kallade straffrabatten för unga myndiga lagöverträdare bör slopas, trots att samma utredning framhåller att det saknas empiriskt stöd för skärpta påföljder gentemot unga lagöverträdare. Den föreslagna regleringen innebär bland annat att det inte längre ska krävas särskilda skäl för att sätta lagöverträdare i åldern 18–20 år i fängelse.¹⁰³
- 2013 kritiserade dåvarande justitieminister Beatrice Ask domstolarna i DN debatt för att i för stor utsträckning döma i de lägre delarna av straffskalorna och för att ”den största straffskärpningsreformen i modern tid” inte fått det genomslag regeringen önskat.¹⁰⁴

3.2 Defensiv kontra offensiv straffrätt

Den senare tidens utveckling kan, med terminologi hämtad från Jareborg, beskrivas som en skiftning från defensiv till offensiv straffrättspolitik.¹⁰⁵ En defensiv straffrätt tar enligt Jareborg avstånd från överdriven repression och har som ett av sina grundläggande syften att skydda människor mot maktnissbruk från statens sida. Rättssäkerhet och rättvisa är värden som inte får underordnas behov av brottsprevention. Statsmakten är inte nödvändigtvis god och

⁹⁷ Bet. 2018/19:JuU11 p. 42.

⁹⁸ Regeringsförklaringen (2019) s. 13.

⁹⁹ Dir. 2019:85 s. 11.

¹⁰⁰ Prop. 2018/19:155.

¹⁰¹ Prop. 2017/18:26.

¹⁰² Prop. 2013/14:226.

¹⁰³ SOU 2018:85.

¹⁰⁴ Ask (2013).

¹⁰⁵ Tham (2018) s. 84.

straffrätten bör därför fungera som ett hinder inte bara för brottslingar utan också för staten. Straffen ska inte vara strängare än vad som är nödvändigt för att hålla brottsligheten i samhället på en tolerabel nivå.¹⁰⁶ Lernestedt beskriver detta som en klassisk-liberal syn som förordar en liten straffrätt med beaktande av individens väl och förespråkande av en straffrätt som används till försvar mot det värsta, inte för ingenjörskonstären.¹⁰⁷

Den defensiva straffrätten kan kopplas samman med principerna om ultima ratio och humanitet. Ultima ratio innebär att straff ska användas i så begränsad utsträckning som möjligt, helst som en sista utväg.¹⁰⁸ Denna begränsning är moralisk snarare än juridisk, en slags lagstiftningsetik som förutsätts vara en del av den demokratiska statens rättsstatsideologi. Straff ses som en primitiv samhällsreaktion och bestraffning som statens mest ingripande maktmedel mot olagliga gärningar. Principen om ultima ratio innefattar tanken att man i en demokratisk rättsstat inte med gott samvete kan använda bestraffning bara för att man vill, för att man brukar eller för att det verkar lämpligt för att uppnå ett visst syfte. Det grundläggande skälet till detta är att bestraffning innebär tillfogande av skada, ofta en allvarlig sådan.¹⁰⁹ Straffhot förutsätter därför att det finns tillräckligt starka skäl för att bryta mot den grundläggande etiska principen att inte tillfoga andra lidande. Straff innefattar inte heller, i motsats till de flesta andra tvångs-ingripanden, någon reparativ funktion. Det uppväger eller lindrar inte den skada eller det lidande som uppkommit genom brottet utan ger istället upphov till ytterligare skada eller ytterligare lidande i form av personligt obehag och förluster för den dömda och dennes närstående. Straffrätten är således inte reparativ utan repressiv, vilket enligt Svensson konstituerar en grundläggande motsättning i förhållande till konstruktiv problemlösning.¹¹⁰

Begreppet humanitet brukar användas för att betona en etiskt försvarbar straffrätt. Enligt principen om humanitet går det inte att från moralisk synpunkt godta en repressionsnivå vars mål hade kunnat nås med mindre ingripande medel. Det är tvärtom moraliskt förkastligt.¹¹¹ Ett straffsystem som gör anspråk på att vara etiskt försvarbart måste därför sträva efter humanitet, oavsett vilken straffteori som används för att legitimera systemet.¹¹² Gärningspersonen ska alltså betraktas som medmänniska och samhällsmedborgare trots allvarliga brott.

¹⁰⁶ Jareborg (1995) s. 23 ff.

¹⁰⁷ Lernestedt (2010) s. 62 f.

¹⁰⁸ Lernestedt (2003) s. 15.

¹⁰⁹ Jareborg (2006) s. 30 ff.; Asp m.fl. (2013) s. 33

¹¹⁰ Asp m.fl. (2013) s. 34 ff.; Svensson (2021) s. 101.

¹¹¹ Asp m.fl. (2013) s. 50; Jareborg (2013) s. 92.

¹¹² Ågren m.fl. (2018) s. 25.

Uppdelningen mellan goda och onda ses både som omoralisk och hycklande eftersom alla människor någon gång gjort olagliga gärningar. I humaniteten ligger alltså ett medgivande av att lagstiftaren själv kan begå brott och ett perspektiv där brottslingar inte ses som exkluderade och oönskade utan som ofullständiga samhällsmedlemmar. Respekt för människovärdet betonas för brottsoffret, men också för gärningspersonen. I humaniteten ligger även en insikt i straffsystemets begränsningar och vikten av andra discipliners genomslag för en fungerande kriminalpolitik.¹¹³ Kanske kan humanitetsprincipen sammanfattas av Victor som menar att ”i grunden är kriminalpolitikens viktigaste fråga knappast hur vi mest effektivt ska bekämpa brottslighet utan vilka medel som vi anser oss vara berättigade att använda för denna uppgift”.¹¹⁴

Som vi sett har den defensiva straffrätten och principerna om humanitet och ultima ratio på senare tid allt mer fått stå tillbaka för en repressiv, eller offensiv, straffrätt. Istället för att se straff som ett undantag betraktas det som ett instrument som kan användas tämligen obehindrat.¹¹⁵ Den offensiva straffrätten betraktar straffrätten som en potentiell repertoar av metoder för lösning av samhällliga eller sociala problem. Straffrätten kan sägas användas i paternalistiska och folkpedagogiska syften där hot om straff i praktiken ofta brukas i första snarare än i sista hand. Den värsta kritik den offensiva straffsystemet kan få är att det är ineffektivt snarare än att det är inhumant. Ett hot mot eller en kränkning av ett rättsligt skyddat intresse är i den offensiva straffrätten nog för kriminalisering till skillnad från den defensiva modellen där detta ses som en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning.¹¹⁶

3.3 Repressionshöjningarnas rationalitet

3.3.1 ”Det har blivit värre”

Dagens straffnivåer står i kontrast mot den kriminalpolitik som i Norden traditionellt präglats av moderata straffnivåer, låga fängelseantal och human verkställighet inriktad på rehabilitering.¹¹⁸ Det är därav av intresse att titta närmare på de argument som varit bärande i utvecklingen. I den offentliga debatten beskrivs i samtliga nordiska länder en ständigt ökande och allvarigare våldsbrottslighet. ”Alla vet” att brotten ökar.¹¹⁹ En tänkbar förklaring till den senare tidens

¹¹³ Jareborg & Zila (2020) s. 94; Boucht (2020) s. 221.

¹¹⁴ Victor (2012) s. 115.

¹¹⁵ Tham (2018) s. 84.

¹¹⁶ Jareborg (1995) s. 27 ff.

¹¹⁸ Boucht (2020) s. 223 f.

¹¹⁹ Estrada (2010) s. 320.

ökade repressionsnivå och hårdare straff hade kunnat vara just detta – att brottsligheten blivit värre. Eftersom brottsligheten både ökar och blir grövre måste samhället svara med hårdare metoder för att stävja utvecklingen skulle resonemanget vara. Problemet med den förklaringen är att brottsligheten inte ökar. Snarare tyder kriminologisk forskning av Tham och Andersson på att brottsligheten minskar eller åtminstone planar ut.¹²⁰ Dödligt våld ligger på en relativt konstant nivå och har haft en nedåtgående kurva de senaste tio åren. I den kategorin är statistiken relativt tillförlitlig medan den exempelvis gällande misshandel påverkas av faktorer som lagändringar, anmälningsbenägenhet och uppfattning om vad som ska anses brottsligt.¹²¹ Det finns också tecken på att det faktiska våldet pekar nedåt medan anmälningsbenägenheten pekar uppåt. Ett exempel på ökad anmälningsbenägenhet finns i våldtäktsmål där antalet anmälningar har ökat med 600 % sedan 1980 medan antalet domar under samma period endast ökat med 20 %.¹²² Vidare är det intressant att notera att påståenden om ett farligare och brutalare Sverige inte tycks ha stöd i medborgarnas vardagliga upplevelser. Sedan Brå började göra mätningar av upplevd trygghet 2006 har nivån legat på en jämn nivå.¹²³

2010-talets relativt kraftiga brottsminskningar är enligt Andersson och Nilsson en kunskap som inte når de politiska sammanhangen utan blir en slags välbevarad hemlighet som stannar i det kriminologiska skräpet.¹²⁴ En naturlig följdfråga blir hur bilden av det växande brottsproblemet kunnat få fäste i det offentliga samtalet om den inte stämmer överens med verkligheten. Möjligen kan man dela in uppmålandet av ett växande brottsproblem i fyra faktorer: (i) hänvisning utan källa, (ii) skiftning av tidsperspektiv, (iii) undertryckande av empiri och (iv) retorisk utformning.¹²⁵

- i) *Hänvisning utan källa.* Oberoende forskning eller data saknas ofta för att stödja tesen om de hotbilder som förs fram.¹²⁶ Ett sådant exempel är att brottsproblemet idag allt mer målas upp som något som hotar själva grundbultarna i det demokratiska samhället. Argumentet är att kriminella grupperingar utgör hot mot såväl vittnen, journalister och personal inom rättsväsendet. Påståendet underbyggs aldrig med

¹²⁰ Tham (2019) s. 8; Tham (2018) s. 49.

¹²¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 133.

¹²² Tham (2018) s. 33; *ibid.* s. 121.

¹²³ *Ibid.* s. 46 ff.; *ibid.* s. 150.

¹²⁴ Andersson & Nilsson (2017) s. 159.

¹²⁵ Författarens indelning.

¹²⁶ Andersson & Nilsson (2017) s. 230

fakta, men tycks ändå sällan bli ifrågasatt eller motsagt.¹²⁷ Flyghed har genom två studier undersökt hotbilder framtagna av polisen, den ena gällande öststatsbrottslighet och den andra gällande massinvandring från Iran. Av 189 påståenden spridda över sex dokument var drygt tio procent baserade på empiriska bevis och kontrollerbara källor, medan övriga baserades på generella antagande och svepande formuleringar eller på uppgifter utan källhänvisning.¹²⁸

- ii) *Skiftning av tidsperspektiv.* En annan trend är att hänvisa till empiri men att anpassa tidshorisonten för att framställa brottsproblemet som växande. Ofta utvidgas perspektivet till att omfatta tiden efter andra världskriget fram till idag.¹²⁹ ”Ser man enbart till den allmänna statistiken över anmälda brott, ger visserligen den senaste tidens brottsutveckling, i motsats till vad som ofta antas i debatten, inte anledning till någon ökad oro” men ”såväl våldsbrott som inbrott och andra egendomsbrott har under efterkrigstiden ökat på ett sådant sätt att det måste vara en kriminalpolitisk huvuduppgift att nu söka vända utvecklingen i rätt riktning” sägs det till exempel i 1986 års budgetproposition.¹³⁰ ”Brottsutvecklingen i Sverige är oroande. Sedan år 1950 har antalet polisanmälda brott ökat mer än fem gånger” är ett annat exempel.¹³¹ Istället för att jämföra kriminalstatistik från år till år eller från decennium till decennium åläggs alltså ett perspektiv som omfattar en period under vilken samhället, och därigenom brottsligheten, förändrats i grunden avseende befolkningssammansättning, boende, sociala relationer, teknik, utbildning, mobilitet och ekonomi. En jämförelse av exempelvis förekomsten av bilar, mobiltelefoner och bankomater före respektive efter andra världskriget kan sätta saken i perspektiv.¹³² Mycket av ökningen rör modern brottslighet med koppling till regleringen av biltrafik, narkotika och miljö.¹³³ Exempelvis kan förklaringen av bedrägeribrottets ökning under 1960-talet förklaras med införandet av det till en början relativt oreglerade bruket av checker i handeln medan ökningen under 2000-talet kan förklaras med internets utveckling.¹³⁴ Ytterligare en förklaring är att

¹²⁷ Ibid. s. 189.

¹²⁸ Flyghed (2007) s. 62.

¹²⁹ Andersson (2002) s. 135; Andersson & Nilsson (2017) s. 160 f.

¹³⁰ Prop. 1986/87:100 s. 19 f.

¹³¹ Prop. 1988/89:100 s. 25.

¹³² Andersson (2002) s. 135; jfr Jareborg (1995) s. 22.

¹³³ Andersson & Nilsson (2017) s. 160 f.

¹³⁴ Tham (2018) s. 29.

problemformuleringarna och synen på brott har förändrats. Exempelvis skulle ett skolslagsmål mellan två pojkar på 1950-talet kallats för något naturligt. Det skulle dock helst inte göras på skolgården utan fick göras på fritiden. På 1970-talet hade samma skolgårdsslagsmål behandlats som ett socialt problem med inkopplande av skolans kurator eller psykolog för utredning av pojkarnas hemmiljö. På 1990- och 2000-talen ses det däremot inte längre som ett slagsmål utan som utövande av våld. Våldsbrott ska anmälas varför skolan istället kontaktar polisen.¹³⁵

- iii) *Undertryckande av empiri.* När kriminalstatistiken inte visar en tydlig trend i brottsutvecklingen har det kommit att ses som att kriminalstatistiken är ett otillräckligt mått och att brottsligheten visst är på en hög nivå, oavsett vad siffrorna visar. Före detta justitieminister Asks uttalade att om regeringen ska finansiera kunskapsproduktion via Brå med årliga medel bör i första hand forskning och utveckling som styrs av ”särskilda krav på verksamhetsrelevans” prioriteras. Detta kan tolkas som att experter behövs, men på politikernas villkor. Brå har enligt Tham genom regleringsbrev mer och mer blivit ett serviceorgan för justitiedepartementet.¹³⁶ Andersson och Nilsson menar att det i Brå:s forskning till stor del saknats ett kritiskt förhållande till staten och dess maktövning. Att forskningen är myndighetsstyrd resulterar i ”policyvänlig forskning” och ”beställarlogik”. Detta gör att det är svårt att utvärdera om Brå:s verksamhet faktiskt är uttryck för fri forskning eller snarare statliga legitimeringsbehov.¹³⁷

På samma tema har det sedan 1980-talet blivit kutym att, oavsett utvecklingen av brottsligheten, hänvisa till att den är oacceptabelt hög. Detta kan exemplifieras med ett citat från 1981 års budgetproposition där det sägs att ”även om det alltså tycks som om den snabba ökningstakt som rådde under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet numera har kunnat brytas, råder det ingen tvekan om att den totala kriminalitetsnivån är oroande hög.”¹³⁸ Brottsligheten kanske förvisso hade planat ut, men nivån var ändå för hög.¹³⁹ En strategi för att påvisa detta är användningen

¹³⁵ Andersson & Nilsson (2017) s. 23.

¹³⁶ Tham (2018) s. 78 f.

¹³⁷ Andersson & Nilsson (2017) s. 143 ff.; Andersson (2002) s. 92.

¹³⁸ Prop. 1981/82:100 s. 14.

¹³⁹ Jfr Andersson & Nilsson (2017) s. 159.

av begreppet mörkertal. Begreppet används som ett sätt att tillbakavisa utplaningar eller minskningar av brottsnivåerna genom att hänvisa till att det inte är brotten som minskat utan mörkertalen som ökat. Ju mer brottsligheten minskas desto mer tycks dess tillförlitlighet ifrågasättas. Detta skulle kunna tolkas som att ”brottsproblemet” kommer existera så länge brott existerar.¹⁴⁰

- iv) *Retorisk utformning.* Även retorik och framställningssätt spelar en viktig roll i uppmålandet av den ökade brottsproblematiken. Andersson och Nilsson använder begreppet *kriminalpolitisk recycling* för fenomenet att beskriva sedan länge existerande former av brottslighet som nya och unika fenomen för rådande tid. Ett sådant exempel är gränsöverskridande organiserad brottslighet som funnits sedan 1800-talet i form av bland annat opiumhandel, trafficking och spritsmuggling. Ytterligare ett exempel är dagens diskussioner om unga lagöverträdare och kriminella gäng vilket framhölls som ett omfattande problem vid andra världskriget slut.¹⁴¹

3.3.2 Effekt på brottsligheten

En annan möjlig förklaringsmodell för utvecklingen som beskrivits ovan skulle kunna vara att lagstiftaren helt enkelt vidtagit de åtgärder som krävs för att motverka eller åtgärda det befintliga brottsproblemet, ökande eller ej. Det finns därför skäl att fråga sig vilken effekt en högre repressionsnivå faktiskt har på brottsligheten. Det korta svaret tycks vara att det inom kriminologisk forskning råder mer eller mindre konsensus gällande avsaknaden av tydliga samband mellan skärpta straff och minskad brottslighet.¹⁴² En amerikansk metastudie slår fast att det saknas väsentliga bevis för att långa fängelsestraff skulle ha en brottspreventiv effekt och framhåller att dessa istället måste legitimeras genom retributiva grunder som hämnd och vedergällning. Upptäcktsrisken anges som en betydligt större faktor än straffets hårdhet för minskad brottslighet.¹⁴³ En liknande studie slår fast att det finns ett starkt stöd för att bland annat arbetsmarknadsmöjligheter påverkar brottsligheten men att ett liknande stöd saknas gällande höjda straffnivåer.¹⁴⁴ En tredje studie drar slutsatsen att det finns svagt stöd för att

¹⁴⁰ Andersson (2002) s. 120 f.

¹⁴¹ Tham (2018) s. 24; jfr SOU 1959:37 s. 19 ff.

¹⁴² Jfr Estrada m.fl. (2018).

¹⁴³ Nagin (2013) s. 199.

¹⁴⁴ Chalfin & McCrary (2017) s. 5.

skärpta straff har annat än marginell och temporär effekt på brottsligheten.¹⁴⁵ Det finns även studier som tyder på att fängelsevistelser ökar sannolikheten att återfalla i brott och samtidigt inverkar negativt på utbildningsnivå och framgång på arbetsmarknaden.¹⁴⁶ Även om det skulle finnas brottslingar som kunde hållas borta från kriminalitet efter strafftiden och samtidigt inte påverkas i negativ riktning av straffet hade det krävt en framgångsrik metod för att selektera dessa individer från de övriga, vilket i nuläget saknas. Metoder för att särskilja personer som kommer att återfalla i brott från de som inte kommer göra det är idag endast marginellt säkrare än en slantsingling.¹⁴⁷ Tham ställer den retoriska frågan när i historien en satsning på ökad repression och straffrättsliga ingripanden visat sig minska brottsligheten och öka tryggheten i Sverige?¹⁴⁸

Att det saknas empiriskt stöd för straffsystemets möjlighet att sänka brottsfrekvensen tycks inte bara vara vedertaget bland kriminologer utan verkar också ha varit känt bland jurister i Sverige i åtminstone ett par decennier. Victor slår fast att det saknas empiriskt stöd för allmänprevention som idé och Jareborg framhåller att upptäcktsrisken är en större faktor för brottsnivåerna än straffets hårdhet.¹⁴⁹ Jareborg poängterar också att insikten att det inte finns något direkt samband mellan straffnivåer och brottsnivåer gör att man kan dra slutsatsen att inte heller marginella sänkningar av straffnivån skulle innebära något direkt negativt för brottsutvecklingen.¹⁵⁰ De senaste decenniernas repressionshöjningar tycks sammanfattningsvis alltså sakna stöd bland forskare inom både kriminologi och juridik.

3.3.3 Det allmänna rättsmedvetandet

Det vanligaste sättet att rättfärdiga de höjda straffnivåerna i dagens Sverige är dock inte genom hänvisning till preventiva effekter. Istället hänvisas till vad som brukar kallas ”det allmänna rättsmedvetandet” vilket under det sena 1980-talet blev den gängse legitimeringsgrunden för höjd repression.¹⁵¹ Istället för att argumentera för vad som utifrån brottsbekämpningssynpunkt är ett rimligt straff hänvisas det till vad människor tycker eller känner är ett rimligt straff.

¹⁴⁵ Bottoms & von Hirsch (2012) s. 103 ff.

¹⁴⁶ Mears m.fl. (2012) s. 18 ff.; Larsen (2017) s. 3; Bäckman m.fl. (2017) s. 1058 ff.

¹⁴⁷ Jfr Jareborg & Zila (2020) s. 87 f; Boucht (2020) s. 236 f.

¹⁴⁸ Tham (2018) s. 172.

¹⁴⁹ Victor (1995) s. 66; Jareborg (1995) s. 31.

¹⁵⁰ Jareborg (2013) s. 91.

¹⁵¹ Jfr Andersson (2002) s. 136; Andersson & Nilsson (2017) s. 167 f.; SOU 1986:14 s. 144; SOU 2014:18 s. 137 f.; prop. 2009/10:147 s. 9 f.; prop. 2004/05:149 s. 29; motion 2012/13:Ju371.

”Lagarna måste vara förankrade i det allmänna rättsmedvetandet för att brottsligheten skall kunna bekämpas med kraft” fastslår Justitiedepartementet i *att renovera en förfallen kriminalpolitik*.¹⁵² Propositionen till 1989 års påföljdsreform framhåller vikten av att rättssystemet fungerar på ett sätt som ”folk i gemen uppfattar som rättvist och rimligt” och i en statlig offentlig utredning från 2014 anges att en förändrad syn i samhället på våldsbrottslighet kan motivera att straffnivåerna höjs.¹⁵³ I andra fall används det allmänna rättsmedvetandet som motivering gällande vad som åtminstone får antas vara en mer perifer del av den genomsnittliga svenskens rättsuppfattning som exempelvis straffvärdet för vårdslösa respektive uppsåtliga intrång i immateriella rättigheter och den bristfälliga följsamheten av flagglagen hos svenska fritidsbåtsägare.¹⁵⁴

Bondesson definierar det allmänna rättsmedvetandet som kunskaper och föreställningar om rättssystemet och rättsliga fenomen som lagar, brott och påföljder.¹⁵⁵ Begreppet straffvärde kom inom politiken att kopplas ihop med just det allmänna rättsmedvetandet och moraliskt avståndstagande. Brottssystemet har därigenom kommit att bli kvalitativt tolkat – ett ospecificerat hot vars karaktär bottnar i upplevelser och sunt förnuft snarare än vetenskapliga rön och kvantitativa resultat. Folkets känslor och åsikter har med tiden fått en plats i den politiska argumentationen som avgörande för invånarnas förtroende för rättsväsendet, vilket kan ge intrycket av att rättssystemets grundläggande legitimering återfinns i det allmänna rättsmedvetandet.¹⁵⁶

Hänvisningarna till det allmänna rättsmedvetandet går att tolka som en demokratisering av straffrätten där toppstyre ersätts av att grupper med mindre makt ges inflytande över kriminalpolitiken.¹⁵⁷ Straffsystemet måste också ha kontakt med människors moraliska uppfattningar för att inte upplevas som en brutal maktutövning med bristande följsamhet och undergrävda allmänpreventiva effekter som följd.¹⁵⁸ ”Generellt kan sägas att inget rättssystem kan vara effektivt om det inte behåller kontakten med befolkningens värderingar” enligt Jareborg och Zila.¹⁵⁹ En god straffrättsteori av idag inkorporerar enligt Lernestedt demokratiskt

¹⁵² Justitiedepartementet s. 3.

¹⁵³ SOU 2014:18 s. 137 f.; prop. 1987/88:100 s. 36.

¹⁵⁴ Ds 1993:24 s. 49; motion 2012/13:K375.

¹⁵⁵ Bondesson (1979) s. 128.

¹⁵⁶ Andersson & Nilsson (2017) s. 167 f.; Andersson (2002) s. 130.

¹⁵⁷ Tham (2018) s. 148 f.

¹⁵⁸ Ågren m.fl. (2018) s. 22.

¹⁵⁹ Jareborg & Zila (2020) s. 81.

beslutsfattande som en betydande faktor och respekt för den demokratiska majoritetens vilja bör vara en integrerad del av den straffrättspolitiska teorin själv.¹⁶⁰ Lagstiftningsnivån är, till skillnad från dömandenivån och verkställighetsnivån, politisk till sin karaktär. Det gör att den ytterst styrs av värderingar som enligt 1 kap. 1 § RF ska ha förankring i folkviljan. Genom att hårdra det demokratiska resonemanget möjliggörs slutsatsen att straffsystemet i sig inte kräver någon ytterligare legitimation än att det har folkligt stöd.¹⁶¹ Hänvisandet till det allmänna rättsmedvetandet har enligt samma tankegångar rättfärdigats med att politiker har mer direkt kontakt med den brottsutsatta allmänheten än forskare och akademiker. Detta får i sin tur kriminologisk kunskap att framställs som om inte oriktig så åtminstone okänslig för invånarnas erfarenheter.¹⁶²

Påståenden om allmänhetens krav beläggs sällan i den offentliga debatten. Generellt saknas preciseringar gällande både vad som menas med det allmänna rättsmedvetandet och hur diskrepansen mellan det och rådande lagstiftning eller rättspraxis kan avläsas. Detta gör det naturligt att ifrågasätta om allmänheten verkligen står enade i viljan till hårdare straff på det sätt det framställs.¹⁶³ Det går inte att empiriskt fastställa vad en viss gärning har för straffvärde. Vetenskapen kan däremot uttala sig om påståenden om vad medborgarna vill eller tycker.¹⁶⁴ Eftersom allmänhetens påstådda värderingar gällande brott och straff till stor del är drivande för repressionshöjningarna är det intressant att undersöka hur dessa värderingar faktiskt kommer till uttryck när allmänheten får ta ställning i konkreta fall.

Tham och Jerre delar i sin undersökning *Svenskarnas syn på straff* in rättsmedvetandet i det abstrakta, det informerade och det konkreta. Det abstrakta rättsmedvetandet testades genom att personer fick ta ställning till enkla frågor gällande straff såsom ”är straffen i Sverige för milda?”. Det informerade rättsmedvetandet undersöktes genom att testpersoner fick läsa längre fallbeskrivningar för att sedan ange vad de ansåg var ett lämpligt straff. Det konkreta rättsmedvetandet studerades i sin tur genom att deltagarna fick se filmer av en rättegång och därefter diskutera fallet med varandra för att sedan ange lämplig påföljd. Undersökningen visade att de som spontant fick ta ställning i enlighet med det generella rättsmedvetandet upplevde att dagens straffnivåer borde skärpas. Två av tre ansåg att straffen var för milda, mer

¹⁶⁰ Lernestedt (2010) s. 129 ff.

¹⁶¹ Victor (1995) s. 71.

¹⁶² Andersson & Nilsson (2017) s. 164.

¹⁶³ Jfr Anderberg & Martinsson (2017) s. 927 ff.; Jerre (2013) s. 25.

¹⁶⁴ Tham (2018) s. 152.

än hälften att fängelsestraffen borde vara längre och tre av fyra att våldsbrott borde bestraffas strängare än i nuläget. Bilden förändrades dock när testpersonerna fick ta ställning till rättsfallsbeskrivningar och därefter ange straff. Testpersonerna föreslog vad de trodde var hårdare straff än en domstol skulle döma, men dessa låg i själva verket fem av sex gånger lägre än vad en tillfrågad domargrupp angav. De föreslagna straffnivåerna sjönk ytterligare i samtliga fall utom ett, där nivån var oförändrad, för den grupp som fick titta på den inspelade rättegången och diskutera fallen.¹⁶⁵

Vad undersökningen visar kan grovhugget sammanfattas med att den som får en rak fråga om ifall straffnivån borde höjas troligen kommer svara ja, medan den som fått möjlighet att utifrån ett konkret fall med en stunds eftertanke ange lämplig påföljd i de allra flesta fallen kommer ange ett straff som ligger under gällande domstolspraxis. Tham och Jerre föreslår flera förklaringar till detta. Resultatet kan tolkas som att den som spontant svarar att straffen är för låga gör det för att signalera ett avståndstagande mot brott och att brottslighet är något denne värderar negativt. En annan tolkning är att människor tenderar att vilja ha mer oavsett vilket förslag de presenteras. Frågar man om brottslingen borde få mer behandling och mer arbetsträning blir svaret troligen ja även då. En tredje förklaring är att allmänheten generellt har dålig kunskap om var gällande straffnivåer faktiskt ligger och en uppfattning om att straffen är mildare än vad som är fallet. Detta stöds av att testpersonerna genomgående underskattade domstolarnas straffnivåer.¹⁶⁶

Allmänhetens syn på lämpliga reaktioner på brott tycks vara långt mer nyanserad än vad som framkommer i den offentliga debatten och enligt Tham har hänvisningar till folkets krav på hårdare straff ”knappast empiriskt stöd”.¹⁶⁷ Gällande relationsvård och våldtäkt, som varit särskilt kritiserade för att bestraffas för mildt, ligger testpersonerna på samma nivå som domstolarna. Ett miniresultat av undersökningen anges vara att bilden av det allmänna rättsmedvetandet bör problematiseras och det finns skäl att vara försiktig med att hänvisa till allmänhetens uppfattningar om brott och straff som om invånarna lutade åt samma håll i det givna fallet.¹⁶⁸ Studiens resultat ligger i linje med slutsatser från liknande undersökningar genomförda i Danmark, Norge, Island, Finland och USA.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Tham & Jerre (2010) s. 1 ff.

¹⁶⁶ Ibid. s. 2 f.

¹⁶⁷ Tham (2019) s. 11; Jerre (2013) s. 27.

¹⁶⁸ Tham & Jerre (2010) s. 3; Jfr Anderberg & Martinsson (2017) s. 929.

¹⁶⁹ Balvig m.fl. (2015) s. 342 ff.; Olaussen (2013) s. 204 f.; Roberts m.fl. (2003) s. 21 ff.

3.3.4 Symbolisk lagstiftning

Den moderna straffrätten betonar idag allt mer symboliska eller signalsändande värden. Straffrätten är expressiv och har förmågan att utpeka en gärning som socialt förkastlig. Detta gör kriminalpolitiken till en arena väl lämpad för att manifesteras handlingskraft. Jareborg menar att det inte finns något påtagligare sätt för statsmakten att tala om för invånarna vad som är oförenligt med en önskvärd social ordning än att koppla ihop den med begreppet brott och straff.¹⁷⁰ Straffhotets värdeexpressiva funktion gör enligt Asp kriminaliseringar till ett slags socialmoraliskt syndaregister, en förteckning över samhälleligt sanktionerade etiska krav.¹⁷¹ Målet är att på sikt skapa en allmän moral av laglydighet som resulterar i en vanemässig laglydnad på individnivå.¹⁷²

Begreppet symbollagstiftning pekar ut lagstiftning som ska ge intryck av handlingskraft men som egentligen saknar reella effekter på det problem det sägs åtgärda. Med signallagstiftning menas i sin tur lagstiftning vars primära syfte är att sända en signal gällande ett problem som det inte nödvändigtvis finns behov av att lösa.¹⁷³ Elholm menar att signallagstiftning karaktäriseras av tre faktorer 1) primärt syfte att signalera en bestämd uppfattning eller hållning 2) framställs utan reellt intresse för lagens effekter eller verkningar 3) i många fall utan intresse för problemets reella omfattning. Ett tydligt fall av signallagstiftning är till exempel när en nykriminalisering enbart sätter ett nytt namn på en redan befintligt förbrytelse.¹⁷⁴

Enligt Elholm kan hälften av de 40 genomförda förändringarna i den danska strafflagen under perioden 1999–2010 karaktäriseras som signallagstiftning.¹⁷⁵ Några exempel från Sverige som kan tolkas som uttryck för symbol- eller signallagstiftning är:¹⁷⁶

- att ”tillkalla en särskild utredare för att överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som *markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott*”¹⁷⁷

¹⁷⁰ Jareborg (2009) s. 48; Flyghed (2007) s. 65.

¹⁷¹ Asp m.fl. (2013) s. 53.

¹⁷² Ågren m.fl. (2018) s. 20.

¹⁷³ Boucht (2020) s. 237; Jareborg (1995) s. 32.

¹⁷⁴ Elholm (2011) s. 171 f.

¹⁷⁵ Ibid. s. 175.

¹⁷⁶ Författarens kursiveringar.

¹⁷⁷ Prop. 2009/10:147 s. 8.

- att Sverige genom att införa ett förbud mot sexköp gjorde ”en viktig markering mot andra länder”¹⁷⁸
- att införa graden synnerligen grovt narkotikabrott för att ”tydligt förmedla att samhället tar avstånd från illegal narkotikahandling”¹⁷⁹
- att ”livstidsstraffet fyller en viktig funktion som det yttersta fördömandet”¹⁸⁰
- ”för att ytterligare markera samhällets avståndstagande från uppsåtligt dödande [...] bör straffet för mord alltså skärpas genom att livstids fängelse ska kunna komma i fråga i betydligt större utsträckning än vad som nu är fallet”¹⁸¹

Lernestedt menar att även delar av 29 kap 2 § BrB gällande försvårande omständigheter vid bedömning av straffvärde kan ses som uttryck för signalerande ambitioner på samhällsnivå.¹⁸² Det nya brottet blåljussabotage är enligt Anderberg och Martinsson ett exempel på vad som kan betraktas som kriminalisering av något som redan är kriminaliserat.¹⁸³

Enligt flera författare utger sig symbol- och signallagstiftning för att främja effektivitet utan att egentligen göra mer än att lugna en oroad allmänhet och ge skenet av en handlingskraftig statsmakt som ”gör något åt” brottsproblemet. Signallagstiftning och uttryck för värderingar handlar enligt detta synsätt inte om att minska brott utan att tillfredsställa ett närmast känslomässigt behov av normbekräftelse. Expressiva moraliska utspel har kommit att bli ett centralt inslag i kriminalpolitiken under 1990- och 2000-talen och huruvida brott försvåras, förhindras eller minskas genom åtgärden utesluts ur ekvationen. Den moraliska betydelsen av att visa handlingskraft har istället blivit den gängse argumentationslinjen för kriminalisering och utökat straffhot. Social ingenjörskonst ersätts av moralisk ingenjörskonst som Stenson uttrycker det. Detta kan enligt Asp med flera ses som en internationell trend för att möta allmänhetens krav på snabba resultat.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Prop. 2010/11:77 s. 23.

¹⁷⁹ Prop. 2015/16:111 s. 1.

¹⁸⁰ Prop. 2013/14:194 s. 14.

¹⁸¹ Prop. 2018/19:138 s. 16.

¹⁸² Lernestedt (2010) s. 232.

¹⁸³ Anderberg & Martinsson (2017) s. 933.

¹⁸⁴ Asp m.fl. (2013) s. 56; Jareborg & Zila (2020) s. 82; Andersson & Nilsson (2017) s. 183 f.; Stenson (2001) s. 23.

4. Dagens straffrättspolitik - *kritik och problem*

4.1 Inledande anmärkningar

I föregående kapitel redogjordes för dagens straffrättspolitik och dess grundläggande överväganden. Den moderna straffrättspolitiken har mötts av omfattande kritik från såväl juridiskt som kriminologiskt håll och som nämnt saknas det vetenskapligt stöd både för bilden av brottsproblemets omfattning och de höjda straffnivåernas förmåga att motverka brott. I följande avsnitt redogörs för diskussioner som problematiserar den straffrättspolitiska utvecklingen och kritiserar dess grundläggande drivkrafter och effekter.

4.2 Nyklassicismen och straffvärdebegreppet

En grundläggande kritik mot nyklassicismen har gjort gällande att nedtoningen av preventionsaspekter inneburit att straffsystemet förlorat sin rationella grund. Victor menar att medvetet tillfogande av lidande bara kan legitimeras om det kan vägas upp av andra positiva effekter. Dömandenivån och de där tillämpade klassiska straffrättsliga principerna kan inte i sig legitimera straffandet. Det kan bara göras av brottförebyggande effekter, antingen individualpreventiva eller allmänpreventiva sådana. Utan dessa principer blir straffsystemet ett inhumant och ändamålslost fördelande av lidande.¹⁸⁵ Boucht instämmer i kritiken och menar att ett problem med fokuseringen på straffvärdebegreppet är att kunskapsmässiga faktorer som exempelvis den begränsade nyttan av straffen hamnar i bakgrunden.¹⁸⁶ När dessa effekter tonas ned uppstår problemet att motivera varför det skulle vara moraliskt korrekt att ont vedergälls med ont när ett straff utmåts för ett brott. Mackie talar om en ”paradox of retribution” och menar att vedergällningsidén aldrig kan förklaras eller motiveras med något moralsystem samtidigt som det inte kan elimineras från vårt sätt att se på moral. Vedergällningsteorier kan ses som en ”bite-back response” klädd i moraliska termer.¹⁸⁷ Kanske kan detta förklara varför Victor och Bouchts argument tycks ha ett begränsat genomslag i dagens straffrättspolitik.

Nyklassicismen har även fått kritik för att sakna sammanhängande systematik gällande strafffilosofin och att brista i sin analys av grundläggande begrepp i strafftänkandet.¹⁸⁸ Andersson framhåller exempelvis att det logiskt är svårt att se hur en upprepad brottslighet skulle vara ett argument för hårdare straff om enbart gärningen i sig och inte gärningspersonen

¹⁸⁵ Victor (1995) s. 68 f.

¹⁸⁶ Boucht (2020) s. 235.

¹⁸⁷ Ågren m.fl. (2018) s. 22 f.; Mackie (1982) s. 3 ff.

¹⁸⁸ Bondesson (1980) s. 97

ska bedömas. Samma identiska handling är inte i sig mer klandervärd den första gången än den andra gången den genomförs eftersom de är identiska. Däremot kan gärningspersonen sägas vara mer klandervärd. Enligt nyklassicismen ska dock inte gärningspersonen bedömas utifrån vem den är utan vad den gjort, vilket kan uppfattas som en logisk motsättning sett till att upprepad brottslighet kan ges straffskärpande betydelse.¹⁸⁹

Wennström menar att 1989 års reform skapat ett ”själlöst system utan några djupare tankar än att det ska vara proportionellt och därmed formellt rättvist”.¹⁹⁰ 1989 års reform formaliserar dömandeprocessen och fråntar domarna möjligheten att genom skönsmässiga bedömningar beakta bland annat den dömdes återanpassning i samhället. Straffmätningen görs om till en ”räknemaskin” som fråntar domaren makten över påföljden, vilket Wennström menar inte alls gör processen mer rättvis, snarare tvärtom. En fyrkantig, formellt rättvis, process innebär inte samma sak som en materiellt rättvis sådan. Enskilda fall kommer behöva anpassas och bemötas efter svåra bedömningar av rättens ledamöter. Oavsett hur mycket man ”förprogrammerar” kommer domare behöva använda sitt omdöme för att göra nödvändiga avsteg i både mildrande och skärpande riktning.¹⁹¹

Enligt Andersson ses allmänprevention av nyklassicisterna som straffandets naturliga effekt snarare än som ett straffteoretiskt ställningstagande. Bärande är som vi sett tanken om att den oönskade gärningen ska mötas av den påföljd den förtjänar. *Nytt straffsystem* är enligt Andersson ett försök att lyfta juridiken över politiska och vetenskapliga ideal. Genom att utesluta andra experter försöker man göra straffrätten oberoende av annan kunskap. Ambitionen är inte att verka för att lösa brottsproblemet utan att finna ett sätt att handskas med det – ett neutralt system för utvinnande av gällande rätt vilket Andersson benämner ”det minimalistiska rättvisekravet”.¹⁹²

Begreppet straffvärde säger i sig ingenting om vilken nivå straffen ska ligga på. Att fastslå att misshandel är värre än stöld säger att misshandel ska ha ett strängare straff än stöld, men inte vilket straff som är lämpligt. Straffvärdebegreppet har inga objektiva egenskaper utan är ett

¹⁸⁹ Andersson (2002) s. 100.

¹⁹⁰ Wennström (2020) s. 110.

¹⁹¹ Ibid. s. 122 f.

¹⁹² Andersson (2002) s. 71 ff.

uttryck för en värdering vilken är beroende av vem som svarar för bedömningen.¹⁹³ Straffvärdet blir på så sätt ett uttryck för ett ställningstagande, en åsikt, i fråga om hur allvarligt ett brott är och vilket straff det förtjänar.¹⁹⁴ Andersson poängterar att nyklassicismen undviker att fylla begrepp som moral och ansvar med substantiell innebörd. Begreppet blir ett slags moraliskt omdöme eftersom det saknar förmåga att svara på hur mycket eller vilket straff en gärning förtjänar. För att säga mer än att en viss gärning förtjänar straff hade begreppet behövt innehålla något mer, vilket det inte gör.¹⁹⁵

4.3 Straffskärpningar

En naturlig reaktion på empiriska rön angående straffsystemets möjlighet att påverka brottsnivåerna hade varit en försiktig hållning vid överväganden om straffskärpningar men istället blir slutsatsen i dagens kriminalpolitik att reaktionerna måste bli kraftfullare och straffen längre. En överhängande risk är en straffskärpningsspiral där straffens oförmåga att sänka brottsnivåerna tolkas som att de inte skärpts tillräckligt mycket vilket leder till ytterligare straffskärpningar. Denna spiral riskerar enligt Jareborg att sluta i en ”statsterrorism” som slår hårdast mot samhällets svagaste grupper.¹⁹⁶ Utvecklingen bidrar enligt Estrada till stigmatiseringen av de grupper som kommit att förknippas med brottsproblematiken, invandrare och ungdomar i allmänhet och invandrarungdomar i synnerhet, och ett samhälle splittrat utifrån etnicitet. ”I denna spricka frodas de sämsta politiska lösningar våra samhällen känner till” avslutas resonemanget.¹⁹⁷ De mest reella effekterna av straffskärpningsspiralen är ökat mänskligt lidande för de straffade och ökade kostnader för skattebetalarna vilket Jareborg menar är ”oförsvarligt” och ”meningslöst”.¹⁹⁸ Även Asp framhåller att det är svårt att rättfärdiga dagens straffningsnivåer enbart utifrån retributiva skäl och i avsaknad av någon typ av god effekt.¹⁹⁹

Enligt Flyghed bör diskussionen om åtgärder mot brott beakta fyra rekvisit:

- Finns det belägg för att nya eller gamla hot ökat i aktualitet?
- Hur stor blir skadan om hotet realiserar?

¹⁹³ Hoflund (1995) s. 35.

¹⁹⁴ Zila (1999) s. 179; prop. 1987/88:100 s. 36.

¹⁹⁵ Andersson (2002) s. 83 ff.; ibid. s. 183.

¹⁹⁶ Jareborg (1995) s. 31 ff.; Jareborg & Zila (2020) s. 81 f.; Asp (2007) s. 81.

¹⁹⁷ Estrada (2010) s. 331.

¹⁹⁸ Jareborg (1995) s. 31 ff.

¹⁹⁹ Asp (2008) s. 534.

- Finns det belägg för att motmedlet är effektivt mot hotet?
- Är åtgärden proportionerlig sett till hot och skada?

Samtliga steg måste beaktas, exempelvis hade inte tortyr varit en godtagbar metod även om den varit effektiv eftersom den strider mot grundläggande rättsstatsprinciper.²⁰⁰ ”Terrorismen kan inte lagstiftas bort. Däremot kan det som kallas rättsstaten lätt förintas genom ny lagstiftning” för att citera Träskman.²⁰¹

Under det sena 1980-talet går kriminalpolitiken från att ha ett långsiktigt perspektiv till ett mycket kortsiktigt sådant. Detta resulterar i vad Andersson och Nilsson beskriver som en ”instabil, oförutsägbar och motsägelsefull kriminalpolitik”.²⁰² Godtyckliga och frekventa ändringar utifrån vad allmänheten tycker utan hänsyn till grundläggande principer gör det svårt att upprätthålla systemets proportionalitet och ekvivalens.²⁰³ ”Det straffrättsliga systemet är som en spindelväv; rör man vid ett ställe så märks det i hela systemet” enligt Jareborg.²⁰⁴ En straffskärpning för ett brott riskerar tvinga fram skärpningar på andra ställen och ”hårdare tag” riskerar förflytta gränserna för vad som ses som de allvarligaste brotten och vilka påföljder de förtjänar. Lernestedt menar att dagens lagstiftningsarbete är principlöst och utan helhetsperspektiv, dock med en stabilt genomgående faktor i viljan till ökad repression. Det som tidigare ansetts förtjäna milda straff kommer behöva höjas i repressionsgrad för att värna proportionalitet och undvika för stor diskrepans mellan olika gärningars påföljder. Detta gör det svårt att överblicka vad en lagändring på sikt kommer göra med straffsystemet som helhet. En försiktig hållning där lagändringar bara görs när de är välmotiverade är därför att föredra och en hög förändringstakt bör principiellt ses som negativ.²⁰⁵

4.4 Den känslostyrda straffrätten

Utvecklingen som redogjordes för i ovanstående avsnitt gör att kriminalpolitiken ställer andra frågor än tidigare. Istället för att söka svar på hur eventuella åtgärder minskar brottsligheten frågar man sig numera hur de kommer mottas av allmänheten. Detta kan enligt Jareborg och Zila antingen bero på att lagstiftaren vill ”tillfredsställa sina väljares (fördomsfulla) önskningar eller att de själva tror mer på det sunda förnuftet än på samhällsvetenskaplig forskning”.²⁰⁶ I ett

²⁰⁰ Flyghed (2007) s. 60.

²⁰¹ Träskman (1986) s. 461.

²⁰² Andersson & Nilsson (2017) s. 155 f.

²⁰³ Victor (1995) s. 73 f.; Andersson & Nilsson (2017) s. 221; jfr SOU 2008:85 s. 245.

²⁰⁴ Jareborg (2006) s. 89.

²⁰⁵ Lernestedt (2010) s. 293 ff.; Lernestedt (2010) s. 62; Anderberg & Martinsson (2017) s. 926.

²⁰⁶ Andersson & Nilsson (2017) s. 162 ff.; Jareborg & Zila (2020) s. 81 f.

utilitaristiskt grundat system, såsom allmän- eller individualprevention, går det att sätta referenspunkter för vilka åtgärder som är lämpliga för att nå ett uttalat mål, till exempel minskad brottslighet, inom ramen för grundläggande humanitära och etiska principer. Detta möjliggör en diskussion om vilka åtgärder som är mer eller mindre ändamålsenliga. Det går däremot inte att utvärdera hur effektivt ett rent retributivt system baserat på straffvärdebegreppet och symbollagstiftning är eftersom det saknas effektivitetskriterier.²⁰⁷ Detta riskerar leda till att brottsproblemet, istället för att beskrivas av vetenskapliga forskningsresultat, karaktäriseras av hur allvarligt det upplevs. På så sätt skapas en arena för moralisk upprördhet och emotionella beskrivningar av ett massbrottsamhälle där kvantitativa beskrivningar av brottsligheten hamnar i skymundan.²⁰⁸ Straffvärdeproportionalitetens koppling till värden snarare än effekter gör att betydelsen av empiri tenderar att minska. Politiska beslut blir därigenom i större utsträckning ”immuna” mot kunskapsbaserade invändningar som exempelvis att skärpta straff inte ger allmänpreventiva effekter. Det blir enkelt att argumentera för hårda straff eftersom reformerna byggs på metafysik snarare än empiri.²⁰⁹ Andersson framhåller att känslor och behovet av hämnd tycks bli straffrättens enda sociala aspekt.²¹⁰ Politiseringen av kriminalpolitiken innebär således att det statliga beslutsfattandet tappar kontakt med traditionellt väsentliga värden som sakkunskap, saklighet och opartiskhet. Dessa värden ersätts av attityder och tyckanden, ofta baserade på ett mycket magert underlag och uttryckt i termer om det allmänna rättsmedvetandet eller beslättrade formuleringar. Huruvida människor i allmänhet verkligen har dessa uppfattningar, vilket underlag de baseras på och om det finns sakliga skäl för dem verkar inte upplevas som särskilt betydelsefulla frågor.²¹¹ Enligt Estrada har straffsystemets moraliska fördömanden kommit att riktas mot en abstrakt ondska vilket omöjliggör djupare analyser som troligen skulle upplösa den uppmålade problembilden.²¹²

Jerre menar att resultatet av *Svenskarnas syn på straff* går att tolka som att i princip vilken beskrivning av det allmänna rättsmedvetandet som helst går att få stöd för hos delar av befolkningen om rätt frågor ställs på rätt sätt. Det är också rimligt att utgå ifrån att de som refererar till det allmänna rättsmedvetandet väljer och betonar den beskrivning som ligger närmast deras ideologiska utgångspunkt och syften. I nuläget är det svårt att se att politiker

²⁰⁷ Tham (2018) s. 85; Andersson (2010) s. 20.

²⁰⁸ Andersson & Nilsson (2017) s. 164.

²⁰⁹ Asp (2016) s. 142 ff.

²¹⁰ Andersson (2002) s. 179.

²¹¹ Victor (1995) s. 76 f.

²¹² Andersson & Nilsson (2017) s. 186.

skulle lyfta fram de delar av befolkningen som pekar åt motsatt håll men om argumentation utifrån det allmänna rättsmedvetandet inte ska upplevas godtyckligt behöver även den dimensionen lyftas fram i den offentliga debatten, enligt Jerre. För att hänvisningar till det allmänna rättsmedvetandet ska framstå som legitima måste det annars motiveras varför vissa, eller vissas, attityder ska betonas framför andras.²¹³ Edelman menar att ”public opinion” är ett flyktigt och tvetydigt begrepp och att personer med olika politiska mål ofta har avvikande uppfattningar om var allmänheten står i en viss fråga. Ett grundläggande problem är att det inte finns *en* allmänhet utan snarare många olika sådana som ständigt förändras. Hänvisningar till det allmänna uppfattning gagnar demokratin endast om informationen är noggrant inhämtad och analyserad, allt annat bör enligt Edelman ses som en ”skendemokratisk bluff”.²¹⁴ Andersson och Nilsson liknar dagens kriminalpolitik vid en marknad där kunderna har rätt att ställa krav och där deras belåtenhet blir det yttersta målet. Exempelvis blir frågan om straffvärde och vad som är ett proportionerligt straff en fråga som avgörs av kunden, den laglydige medborgaren. Detta skapar en förvaltarlogik där politikerna inte främst ska driva politik utan förvalta det ansvar de fått av medborgarna. Fokuset på kundnöjdhet medför att det inte spelar någon roll vilka som kommer till tals. Det blir irrelevant att det är de röststarka snarare än de som utsätts för brott som hörs.²¹⁵

En ordning där straffrätten baseras på metafysiska värden är vidare principiellt främmande för det svenska rättssystemet. Rättskälleläran ger uttryck för en långtgående positivistisk rättssyn där värderingar och annan metafysik tillbakavisas till förmån för det som är empiriskt fastställbart och faktiskt påvisbart. Det allmänna rättsmedvetandet kan dock sägas spela en avgörande roll i flera naturrättsåskådningar.²¹⁶ Det är viktigt att straffsystemet har kontakt med det allmänna rättsmedvetandet i reduktionistisk mening, exempelvis genom empiriska undersökningar och intervjuer men detta är bara en av flera faktorer att beakta i lagstiftningsarbetet, enligt Victor.²¹⁷ Straffsystemet måste ha kontakt med ”vanliga” människors värderingar för att framstå som legitimt, men detta innebär inte rådande värderingar i ”vulgärdemokratisk” mening, det vill säga att befolkningsmajoriteten bestämmer i varje fråga.²¹⁸ Victor framhåller att straffsystemets effekt på brottslighet bör ses som ett krav för att

²¹³ Jerre (2013) s. 22 ff.

²¹⁴ Edelman (2001) s. 52 ff.

²¹⁵ Andersson & Nilsson (2017) s. 219 f.

²¹⁶ Axberger (1996) s. 17; *ibid.* s. 32 ff.

²¹⁷ Victor (1981) s. 167.

²¹⁸ Asp m.fl. (2013) s. 45.

det inte bara ska vara ett verkningslöst fördelande av lidande. Förekomsten av sådana effekter är vidare en kunskapsfråga och inte en åsiktsfråga.²¹⁹ Bondesson menar att rättsmedvetandet är en ”legal fiktion” som bör ses som ett ideologiskt sätt att argumentera för politiska eller praktiska syften snarare än en objektiv hänvisning till verkligheten.²²⁰ Axberger framhåller att det allmänna rättsmedvetandets svåråtkomlighet möjliggör att det kan användas i tvivelaktiga syften av grupper som driver egna intressen eller idéer. Begreppet kan associeras med mytiska föreställningar som ”folksjälens” betydelse för rättssystemet vilket spelade en betydande roll i den nazistiska politiken och juridiken i 1940-talets Tyskland.²²¹ Estrada instämmer i att ett problem med att luta sig mot det allmänna rättsmedvetandet är att det riskerar att leda till en inhuman kriminalpolitik. Det går att fråga sig när det allmänna rättsmedvetandet kommer tycka att straffen är hårda nog.²²² Detta kan vidare problematiseras av att allmänhetens vilja i frågor om brott och straff inte alltid tycks vara så enkelriktade som de framstår i det offentliga samtalet. Martinsson och Anderberg framhåller att om man verkligen lyssnade på allmänheten skulle det snarare peka mot mildare straff. Jerre betonar att om kriminalpolitiken ska vara både kunskapsbaserad och i linje med allmänhetens rättsmedvetande bör allmänheten ges möjlighet att skapa ett välunderbyggt och välinformerat sådant.²²³ En rationell straffrättspolitik bygger enligt Asp, Ulväng och Jareborg på kunskaper om hur verkligheten är beskaffad och vilka möjligheter det finns att påverka den.²²⁴

4.5 Den signalsändande straffrätten

Inte heller det ökade bruket av strafflagstiftningen i signalsändande och moralbildande syften är oproblematisk. Det kan ifrågasättas både vilka effekter sådan lagstiftning har på samhällets brottsproblematik och hur starkt det fördömande budskapet faktiskt är. Enligt Lernestedt finns en övertro bland politiker gällande straffrättens signalerande makt. Detta menar han har lett till inflation i språkbruket vilket riskerar att spä på redan existerande problem snarare än att åtgärda dem. Straffrätten varken har eller bör ha förmågan att sända de entydiga och kraftfulla budskap och markeringar som eftersträvas inom politiken, menar han.²²⁵ En uppstramning av språkbruket och det allmänna förhållningssättet är nödvändigt eftersom den repressiva

²¹⁹ Victor (1995) s. 70.

²²⁰ Bondesson (1979) s. 141.

²²¹ Axberger (1996) s. 8 ff.

²²² Estrada (2010) s. 331.

²²³ Anderberg & Martinsson (2017) s. 929; Jerre (2013) s. 28.

²²⁴ Asp m.fl. (2013) s. 21; Boucht (2020) s. 218.

²²⁵ Lernestedt (2010) s. 271 f.

kriminalpolitiken riskerar att urvattna det existerande fördömande budskap straffrätten i nuläget har.²²⁶ Jareborg och Zila menar att lagstiftning kan ha förmågan att förstärka redan gällande moraluppfattningar men att sådana förändringar sker över lång tid, vilket gör det svårt att klarlägga lagstiftningens faktiska betydelse för processen. Det långsiktiga perspektivet står också i kontrast mot de snabba förändringar som oftast är målet vid praxis- eller lagstiftningsändringar.²²⁷ Flera författare anser att det är problematiskt att lagstifta utan sakliga grund och att ”markeringar” eller att signalera att man ”ser allvarligt på saken” inte kan betraktas som självständigt hållbara kriminaliseringsgrunder.²²⁸ En bestraffning bör enligt Asp vara förtjänt och utgöra en reaktion som kan motiveras i den bestraffades beteende istället för att, med Kants terminologi, använda människor som medel för samhällliga mål.²²⁹ Signal- och symbolpolitik riskerar vidare att utmåla små eller marginaliserade grupper som syndabockar, vilket avleder fokus från samhällets verkliga problem och dessas effektiva lösningar. Snabba och lätta åtgärder mot ”akuta problem” prioriteras medan den mer djupgående analysen och de omfattande hållbara lösningarna hamnar i skymundan.²³⁰ Vidare legitimeras ofta repressionshöjningar både med att allmänheten ska fostras genom moralbildning och att det allmänna rättsmedvetandet kräver detta. Därigenom blir det svårt att förstå vem som ska uppfostras och varför eftersom allmänheten tycks utgöra både målgrupp och avsändare.²³¹

4.6 Kostnader

En annan aspekt av problematiken är att den repressiva kriminalpolitikens kostnader. Både de finansiella och sociala kostnaderna är stora. Den sociala kostnaden drabbar den dömda själv och dennes närstående medan de finansiella kostnaderna drabbar samhället i stort.²³² Det grundläggande problemet är att stora resurser läggs på till synes verkningslösa metoder. Att mer straff ses som botemedlet mot avsaknaden av positiva effekter skapar en ond spiral där mer straff kräver mer resurser. När kriminalpolitiken ses som det primära redskapet för att lösa samhällsproblem riskerar andra åtgärder att få både mindre uppmärksamhet och finansiering.²³³ Överkriminalisering riskerar att leda till resursbrist vilket kommer kräva att vissa brott

²²⁶ Lernestedt (2003) s. 16; Svensson (2021) s. 101.

²²⁷ Jareborg & Zila (2020) s. 81.

²²⁸ Asp m.fl. (2013) s. 43; Boucht (2020) s. 242 f.

²²⁹ Asp (2008) s. 534.

²³⁰ Elholm (2011) s. 178.

²³¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 184.

²³² Jfr Edelman (2001) s. 115; Asp m.fl. (2013) s. 34; Jareborg (1995) s. 32; Boucht (2020) s. 222. De sociala kostnaderna har berörts i avsnitt 3.2.

²³³ Boucht (2020) s. 242 f.; Jareborg (2006) s. 38.

nedprioriteras vilket i sin tur skapar missnöje hos allmänheten.²³⁴ Ur ett utilitaristiskt perspektiv är detta ett skäl till minskad användning av bestraffning. Eftersom straff ger upphov till kostnader är det, ur ett allmänpreventivt perspektiv, omotiverat att straffa mer än vad som behövs för att åstadkomma en brottsminskning.²³⁵ Andersson menar dock att begreppen inom rättssystemet fått en så kraftigt symbolisk innebörd att en diskussion utifrån kostnadseffektivitet troligen inte är möjlig. Utrymmet för en mer konstruktiv kriminalpolitik med fokus på brottsprevention eller behandling är samtidigt kraftigt begränsat eftersom rädslan att framstå som undfallen mot brott, *soft on crime*, upplevs som ett ständigt närvarande hot.²³⁶

²³⁴ Asp m.fl. (2013) s. 43.

²³⁵ Tham (2018) s. 86.

²³⁶ Andersson (2002) s. 166; Andersson & Nilsson (2017) s. 191.

5. Förklaringsmodeller - *varför vi är här*

5.1 Inledande anmärkningar

Som vi sett stämmer varken brottsproblemets omfattning eller de föreslagna lösningarnas effektivitet som de framställs i den offentliga debatten överens med den bild som finns i de rättsvetenskapliga och kriminologiska vetenskapsfälten. Detta väcker frågan varför diskussionen fortlever och utvecklas som den gör. För att besvara detta tycks det nödvändigt att betrakta straffrätten i ett större sammanhang med ett slags utifrånperspektiv. I följande avsnitt presenteras förklaringsmodeller som angriper straffrättspolitiken på ett sådant sätt.

5.2 Politisering och rationalitetsskifte

I sökandet efter förklaringar till dagens kriminalpolitik och de senaste decenniernas utveckling tycks en grundläggande faktor för förståelse vara vad som brukar kallas kriminalrättens politisering. Idag är lag och ordning en av de mest betydelsefulla och centrala politiska frågorna.²³⁷ Detta är dock en relativt modern företeelse. Debatten om brott och straff har traditionellt tvärtom haft en relativt obetydlig roll i det politiska samtalet.²³⁸ Under 1980-talet och framförallt 1990-talet går kriminalpolitiken från att vara ett område som betonade enighet och ansågs olämpligt för politiska strider till ett område för partipolitisk profilering. Fokus på sakligt goda lösningar byts i denna process till stor del ut mot viljan att plocka politiska poäng.²³⁹

Förändringen tycks ha en form av tidig startpunkt under senare delen av 1960-talet. *Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering* (KRUM) startar 1966 och är starkt kritiskt mot kriminalpolitiken i allmänhet och det svenska fängelsesystemet i synnerhet.²⁴⁰ Den omfattande behandlingskritiken öppnar kriminalpolitiken för en omformulering av dess syfte och målsättning vilket banar väg för politiseringen.²⁴¹ Nyklassicismens idéer adresserar inte brottsproblemet eller lösningen på det. Det faktum att experterna dels inte är överens, dels inte kan presentera en lösning på brottsproblemet skapar ett fält för politisk profilering.²⁴² Tidigare fanns ett förhållningssätt där starka skäl och betydande samstämmighet krävdes för att

²³⁷ Jfr avsnitt 1.1.

²³⁸ Tham (2018) s. 20.

²³⁹ Victor (1995) s. 60 f.

²⁴⁰ Tham (2018) s. 20.

²⁴¹ Andersson (2002) s. 185.

²⁴² Andersson (2002) s. 98.

genomföra förändringar i straffsystemet. I denna process hade jurister och andra experter en stark ställning och det gavs tid för att presentera genomarbetade och väl förankrade förslag.²⁴³ Genom behandlingsideologins fall blir kriminalpolitiken en slags arena där politiska poäng kan vinnas. Utan behandlingsideologin som referensram blir det upp till politikerna själva att legitimera kriminalpolitiken. I detta sker också en distansering från expertkunskap och statistiska analyser av brottsproblemet och dess omfattning. Detta ersätts av en inkännande politik där de ”riktiga” kunskaperna står att finna i brottslighetens konsekvenser för ”vanliga” människor vilket resulterar i att politiken ges en slags privilegierad sanning som ställs mot experters vetenskapliga kunskap. Genom att förflytta syftet från att lösa brottsproblemet till att motsvara medborgarnas behov och förväntningar får politiken en ny kunskapsbas. Istället för att utgå från experters utvärderingar av rättens förmåga att minska antalet brott kan kriminalpolitiken formas utifrån vad politiker uppfattar som allmänhetens uppfattning i frågan, vad allmänheten tycker, tänker och känner. I denna process träder det allmänna rättsmedvetandet, vad man antar är allmänhetens uppfattning i olika frågor, in och blir den politiska legitimeringsgrunden.²⁴⁴

Omdefinieringen av straffsystemets syfte knyter ytterst an till statens rationalitet och legitimitet. Den kriminalpolitiska debatten kan tolkas som styrd av hur rationalitet definieras. Det avgör vilka som får komma till tals och vilken kunskap som anses relevant. Olika lösningsmodeller innefattar i sin tur olika rationalitetsanspråk. Under behandlingstankens tid var rättssystemets syfte att åtgärda eller korrigera de som avvek från reglerna. Med behandlingskritikens hjälp har kriminalpolitiken till viss del frikopplats från vetenskaplig kunskap och argument om effektivitet och rationalitet. Genom detta öppnas en väg mot en känslomässig rationalitet där den enda möjliga utvärderingen av den förda politiken är vad allmänheten tycker. Detta kan tolkas som en slags direktdemokratisering av straffsystemet. Skiftningen kan enligt Andersson beskrivas som en övergång från en idealistisk kriminalpolitik som har framtida mål som legitimitetsgrund till en kriminalpolitik med nuet som grund för den politik som förs. Kriminalpolitiken går från att sträva efter att lösa problem till att sträva efter att handskas med problem, från att vara ett verktyg för samhällsreform till ett politiskt utrymme direkt underställt samhällets förväntningar. Följden blir lagstiftning som inte motsvarar några faktiska behov utan istället fyller politiska sådana genom att med symbol- och signallagstiftning möta opinionen.²⁴⁵

²⁴³ Victor (1995) s. 73 ff.

²⁴⁴ Andersson & Nilsson (2017) s. 130; *ibid.* 162 ff.

²⁴⁵ Andersson (2002) s. 130; *ibid.* s. 162 ff.; *ibid.* s. 19.

Straffrätten går därigenom från att vara en begränsning av statsmaktens möjlighet att ingripa mot medborgarna till en slags statlig morallära för invånarna. Istället för att knyta an till rättsliga principer och traditioner får införandet av straffvärdebegreppet funktionen som ett slags frikort för att låta tyckande spela en avgörande roll i processen.²⁴⁶ Det faktum att nyklassicismen inte lyckats presentera några absoluta principer för kriminaliseringen gör att det blir möjligt att framställa i princip vad som helst som ett rättvist straff.²⁴⁷ När politiska poäng och viljan att ge ett kraftfullt intryck hamnar i förgrunden ställs straffrättens större frågor i bakgrunden.²⁴⁸

5.3 Språket

Förändringen syns även i en ny i retorik bestående av kamp- och stridstermer, orealistiska målsättningar och uttryck om avståndstagande, markeringar och vilja att ingripa. Språkets och retorikens betydelse ges i en politisk kontext företräde framför logik och koppling till det faktiska problemet. Minnesvärda formuleringar och slagkraftiga citat blir viktigare än empiriskt och logiskt underbyggda argument. En sådan retorik är enligt Victor problematisk eftersom den gömmer kunskapsförakt, antiintellektualism och bristande förståelse för straffrättsliga principer och traditioner.²⁴⁹ Ett exempel på språkets betydelse finns i den slentrianmässiga användningen och breda tolkningen av begreppet ”organiserad brottslighet”. Denna möjliggör bilden av ett mycket stort antal personer som tydligt väljer att begå brott, snarare än att vara offer för uppväxt och samhällsförhållanden. Därigenom möjliggörs också att propagera för hårdare straff eftersom kravet på empati inte upplevs lika starkt när den straffet riktas mot ges karaktäristiken av en förhärdad brottsling som kommit från utlandet med brottsliga syften. Genom att projicera en allmän oro på en okänd grupp kan det främmande och skrämmande framställas som något det allmänna tillsammans står inför och tillsammans ska bekämpa.²⁵⁰ I övertygelsen om att ”vår” säkerhet beror på ”deras” kontroll försvinner faktumet att även de som genomför brott är medborgare och att den frihet vi anser oss ha rätt till angår även dem.²⁵¹ Edelman menar att vår uppfattning om verkligheten är formad av minnesvärda bilder skapade av vardagliga konversationer, media och politisk retorik.²⁵² Flyghed framhåller att det finns en risk att bristfälligt underbyggda ”sanningar” över tid upprepas så många gånger att de till slut

²⁴⁶ Victor (1995) s. 73 ff.

²⁴⁷ Mathiesen (1989) s. 91 f.

²⁴⁸ Anderberg & Martinsson (2017) s. 927.

²⁴⁹ Victor (1995) s. 73 ff.; Edelman (2001) s. 97.

²⁵⁰ Tham (2018) s. 136 f.

²⁵¹ Garland (2001) s. 182.

²⁵² Edelman (2001) s. 11.

normaliseras trots att de saknar belägg. Detta legitimerar i sin tur ytterligare repressiva insatser i form av fler poliser, strängare straff och mer integritetskränkande metoder – en slags *normalisering av det exceptionella*.²⁵³

5.4 Värdet av problem

Politik handlar i stor utsträckning om att formulera problem och att presentera lösningen på dessa problem.²⁵⁴ Genom att skapa problem kan också presenterade åtgärder rättfärdigas.²⁵⁵ Viljan att producera lösningar driver därför fram en beskrivning av brottsproblemet som lavinartat.²⁵⁶ Garland menar att den moderna kriminalpolitiken präglas av ett ”symboliskt förnekande”. Kriminaliseringar och straffhöjningar döljer att politiken inte har kontroll över brottsproblemet orsaker eller lösningar. Kraftfulla uttalanden och förnekande av fakta är enligt Garland en effekt av insikten att staten inte kan göra särskilt mycket åt brottsutvecklingen. Istället har brottsligheten accepterats som något normalt, något som måste hanteras på ett sätt som inte skiljer sig nämnvärt från hanteringen av biltrafiken eller andra risker i samhället. De tidigare löften om att angripa problemet vid dess rötter och att leverera ”lag och ordning” blir mer och mer innehållslösa. Om staten inte kan erbjuda säkerhet kan den istället erbjuda straff. Lösningen framställs därför som fler poliser och kraftfullare repression.²⁵⁷ Myten om statsmaktens krafter att genom straff skapa lag och ordning är enligt Garland för politiskt potent och för djupt rotad för att lätt kunna demonteras av rationell argumentation och kritik. I den politiska kulturen gällande brott tas det för givet att staten ska ha en enorm närvaro, samtidigt som det hävdas att denna närvaro aldrig är stor nog.²⁵⁸ Simon använder termen ”governance through crime” för att beskriva att våldsbrottslighet har blivit ett strategiskt verktyg i den offentliga debatten.²⁵⁹ Detta kan i Sverige skönjas i den framträdande positionen straffvärdhet fått som motivering för lagstiftning, oaktat brottspreventiva effekter.²⁶⁰ Förnekelsepolitiken kan sägas bidra till att behovet av trygghet ställs mot rättssäkerhet. Hot framställs som så stora att inga av straffsystemets åtgärder framstår som för kraftiga eller för integritetskränkande.²⁶¹

²⁵³ Flyghed (2007) s. 64 ff.

²⁵⁴ Edelman (1988) s. 12 ff.; Haldén (1997) s. 24.

²⁵⁵ Edelman (2001) s. 68.

²⁵⁶ Andersson (2002) s. 184.

²⁵⁷ Garland (1996) s. 446 ff.; Garland (2001) s. 120 ff.; *ibid.* s. 200.

²⁵⁸ Garland (2001) s. 173; Garland (1996) s. 450.

²⁵⁹ Simon (2007) s. 4 ff.

²⁶⁰ Jfr Tham (2018) s. 165.

²⁶¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 181.

5.4 Framgångsfaktorn

Även den tilltagande symbollagstiftningen blir ett tecken på detta – att markera och ta avstånd, men utan att helt klargöra de bakomliggande politiska övervägandena.²⁶² Elholm menar att signallagstiftning passar vår tids repressiva kriminalpolitik perfekt. Eftersom höjda straff och nykriminaliseringar generellt är svåra att motivera med brottsbekämpning och prevention måste en annan legitimeringsgrund hittas. Signalvärde och ”markeringar” fyller tomrummet och har dessutom flera praktiska finesser. Experter kan kopplas bort från processerna eftersom man inte behöver dem för att berätta vilka signaler man vill sända. Det gör i sin tur processen billigare och möjliggör att lagstiftningsarbetet snabbas upp. Även detta är positivt för den som vill visa sig handlingskraftig. Det finns också en slags inbyggd framgångsfaktor i att målet med lagstiftningen uppnås direkt när den träder i kraft eftersom signalsändandet är det primära och verkningarna det sekundära.²⁶³ Straffrättsliga reformer är dessutom omedelbara, på kort sikt billiga, lätta att implementera och kan misslyckas i många hänseenden men samtidigt påstås ha fungerat.²⁶⁴ Detta är goda egenskaper för politiker som betraktar reformer utifrån hur de kan appellera till väljarna och huruvida de passar in i tidshorisonten för rådande mandatperiod.²⁶⁵ Enligt Garland fyller straffandet funktionen att visa handlingskraft samtidigt som det inte kräver samarbete, förhandling eller analyser av möjligheten till framgång. ”Punishment is an act of sovereign might, a performative action which exemplifies what absolute power is all about”.²⁶⁶

5.5 Konstruktionen av den onde och skapandet av fiktioner

Edelman menar att en stor del av politiken och dess retorik bygger på myter och användandet av bilder snarare än noggranna beskrivningar av omvärlden.²⁶⁷ Enligt Edelman har vi en förenklad bild av politik som något som fördelar resurser. I själva verket konstruerar politiken uppfattningar om vem som är värdig respektive ovärdig, om välstånd och avsaknad av välstånd, om konsekvenserna av statliga åtgärder och om vilka situationer som är problem. En sådan praktik är konstruktionen av ”den onde”. Denna kan användas för att förklara oönskade förhållanden och på samma gång undvika den egentligt nödvändiga analysen för att förstå och åtgärda förhållandena.²⁶⁸ Politiska löften om lag och ordning får också politisk sprängkraft

²⁶² Tham (2018) s. 165; Garland (2001) 121 ff

²⁶³ Elholm (2011) s. 176 f.

²⁶⁴ Garland (2001) s. 200; Svensson (2021) s. 101.

²⁶⁵ Garland (2001) s. 111.

²⁶⁶ Garland (1996) s. 461.

²⁶⁷ Edelman (2001) s. 4 ff.

²⁶⁸ Edelman (2001) s. 24 ff.; jfr Garland (1996) s. 461.

genom att appellera till känslor av rädsla och osäkerhet. Det finns en stark frestelse i att, särskilt i svåra tider, följa ledare som pekar ut en grupp som motståndare vars bekämpande kommer föra med sig bättre tider. En sådan ordning kommer dock sannolikt fördjupa samhällets ojämlikheter snarare än att eliminera dem och är ofta till stor del baserad på fantasi snarare än verklighet.²⁶⁹ Enligt Garland är rädslan för brott nära besläktad med rädslan för främlingar.²⁷⁰ Att projicera problem mot denna bild friar samtidigt ekonomiska och sociala institutioner från ansvar och responderar väl med den instinktiva känslan av att något måste göras och att någon måste ges skulden.²⁷¹

Genom att måla upp bilden av onda människor i onda grupper som orsaken till samhällliga problem blir de mest inflytelserika och respekterade grupperna fria från skuld.²⁷² Detta är problematiskt eftersom brottssymbolikens offer riskerar att bli minoriteter, fattiga och andra marginaliserade grupper.²⁷³ Andersson uppmärksammar att det är intressant att notera att de grupper som från politikens håll betecknas som brottslighetens subjekt sällan tycks tillhöra någon form av samhälllig elit utan i princip alltid tillhör socialt utsatta eller svaga delar av befolkningen.²⁷⁴ Ett svenskt exempel på uppmålande av ”den onde” är Sverigedemokraternas försök att framställa invandrare som ovärdiga och tärande på välfärdssamhället.²⁷⁵ Islamistisk terrorism målas i den offentliga debatten ofta upp som en makt samhällsinvånarna ständigt lever som potentiella offer för. Denna bild nyanseras dock när de några få tusen dödsfall kopplade till terrorism årligen i världen ställs i relation hoten som till exempel fattigdom, sjukdomar och global uppvärmning utgör. Rädslan för islamistisk terrorism kan också ställas i relation till att majoriteten av terrorhandlingarna i Europa och USA genomförs av högerextremister, nationalisterna och separatister.²⁷⁶

Centralt i processen som beskrivits ovan är skapandet av en nationalstat som är legitim, meningsfull och god. Staten som abstrakt koncept och dess avsaknad av en klar form eller definition gör den särskilt potent som symbol. Vi är alla socialiserade till att vara lojala till staten vi är invånare i och genom socialiseringen accepterar människor åtgärder som de, om

²⁶⁹ Edelman (2001) s. 59 f.; Garland (1996) s. 460.

²⁷⁰ Garland (2001) s. 153.

²⁷¹ Edelman (2001) s. 114; Garland (2001) s. 164.

²⁷² Edelman (2001) s. 114.

²⁷³ Ibid. s. 117.

²⁷⁴ Andersson (2000) s. 167; jfr Garland (2001) s. 192.

²⁷⁵ Andersson & Nilsson (2017) s. 227.

²⁷⁶ Jackson m.fl. (2011) s. 2; Andersson & Nilsson (2017) s. 243 f.

åtgärderna var vidtagna av privata aktörer, aldrig skulle acceptera. Frihetsberövandet av andra människor är ett sådant exempel. Repressiva åtgärder blir dock betraktade som godtagbara, nödvändiga och till och med eftersträvansvärda när de görs i statens namn.²⁷⁷ Att kriminalisera ett visst beteende är att göra motarbetandet av det till en angelägenhet för samhället, för ”oss”, och inte bara för individerna som drabbas av beteendet.²⁷⁸ Bilden av en ”folkets röst” är enligt Edelman en social konstruktion, ofta skapat av de som har makt och är i behov av att rationalisera deras handlingar.²⁷⁹

Det faktum att den verklighetsbeskrivning som finns i den offentliga debatten inte tycks stämma överens med det faktiska verkligheten diskuteras av Baudrillard genom begreppet *hyperverklighet*. Termen symboliserar oförmågan att särskilja verkligheten från en simulerad ”verklighet”. Verkligt och fiktion flyter samman på ett sätt som suddar ut distinktionen mellan dem. Verklighet och mening har i vår tid ersatts av symboler och beteckningar, vilket gör att uppfattningen av verkligheten liknar en simulering. Baudrillard talar om *simulacra* som en sanning som döljer att det inte finns en sanning därbakom. ”Verkligheten” är inte beroende av den faktiska verkligheten för att bli vår ”verklighet”.²⁸⁰ Ett sådant exempel är hotbilder och larmrapporter. Trots att det i princip aldrig varit lägre risk att dö av ett våldsbrott och att brottsligheten i sin helhet avtar lever många i föreställningen att vi lever i en mycket våldsam och farlig tid. Med hjälp av bilder som produceras för politiska ändamål flyter fiktionen och verkligheten gällande brottsligheten samman.²⁸¹ Vår tillgång till verkligheten går via representationer som vi läser av med hjälp av verktyg vi fått från vår inskolning i ett kulturellt sammanhang. Föreställningar om maffia, gäng och organiserad brottslighet har i vår tid enligt Andersson förvandlats till en hyperverklighet där representation får företräde framför fakta.²⁸²

Boutellier ser det ökade fokuset på viktimisering och att identifiera offer som ett slags substitut för religionen i sekulariserade samhällen.²⁸³ Genom att identifiera andra som förövare och samtidigt visa solidaritet med offer framträder ett kollektivt medvetande som tar avstånd från de som bryter mot grundläggande normer. Detta fungerar även som en motvikt mot ökade

²⁷⁷ Edelman (2001) s. 41 ff.

²⁷⁸ Lernestedt (2010) s. 121.

²⁷⁹ Edelman (2001) s. 53.

²⁸⁰ Baudrillard (1983) s. 8 ff.; *ibid.* s. 138 ff.

²⁸¹ Andersson & Nilsson (2017) s. 229.

²⁸² *Ibid.* s. 232.

²⁸³ Boutellier (2000) s. 41 ff.

känslor av osäkerhet och behovet att identifiera sig med något.²⁸⁴ Jönsson betraktar begreppen brott och straff som en central beståndsdel av varje mänsklig självuppfattning och identitet. Bestraffning blir därigenom en viktig del för att skänka mening åt mänskliga erfarenheter och utgör ett slags epicentrum för kulturella definitioner och förhandlingar rörande rädsla, skräck, makt, kön och social kontroll.²⁸⁵

5.6 Den senmoderna världen

Det går att skönja tendenser i den senaste tidens utveckling mot hårdare tag som ligger i linje med den nyliberala tanken om statens roll och omfattning. Istället för att vara en garant för välfärd, social trygghet och omfördelning förespråkas en minimalistat vars primära uppgift är att upprätthålla lag och ordning. På detta sätt legitimeras en politik som minskar sitt sociala ansvar.²⁸⁶ Klassiskt-liberalt tankegods har enligt Lernestedt stort inflytande över dagens straffrätts grundläggande värden och Svensson menar att nyklassicismens intåg kan förstås som en del av den nyliberala vändningen som präglade västvärlden i stort under 1980- och 1990-talen. Den liberala rättsstaten har ansetts stå i samklang med en straffrätt som förmedlar skuld och klander och det tycks inte vara en slump att den svenska påföljdsreformen genomförs samma år som Berlinmurens fall och den demokratiska liberalismens allt starkare position i västvärlden.²⁸⁷

Debatten om brottslighet kan ses som ett uttryck för högerens kritik mot välfärdssamhället.²⁸⁸ Den senmoderna tidens kulturella och kriminologiska förhållanden står i samklang med nya attityder mot detta samhälle och nya strukturer kopplade till arbete, välfärd och marknad. Dagens risker och osäkerhet gällande sociala och ekonomiska förhållanden möjliggör ett förhållningssätt av kontroll och exkludering. Fängelsestraffet ligger enligt Garland perfekt i skärningspunkten mellan de viktigaste sociala och straffteoretiska värdena i vår tid: risk och retribution. Det finns vidare en slags symbios mellan straffsystemet och den senmoderna världen där vårt sätt att tala om och hantera brottslighet också spelar en roll i att skapa och ge mening åt densamma. Den moderna kriminalpolitiken passar också bra i en nyliberal kontext eftersom den inte gynnar de fattiga eller innehåller någon direkt social kritik eller störande av den fria marknaden. Lösningförslag om hårdare tag och högre straff svarar även väl mot en tid

²⁸⁴ Tham (2018) s. 125 ff.

²⁸⁵ Jönsson (2011) s. 271.

²⁸⁶ Andersson & Nilsson (2017) s. 189.

²⁸⁷ Lernestedt (2010) s. 252; Svensson (2021) s. 86.

²⁸⁸ Jfr Estrada (2010) s. 329 ff.; Beckett (1997) s. 28 ff.

av oro för en otrygg omvärld. Osäkerhet gällande EU-samarbetets framtid, populistiska partiers framfart i Europa, ett mindre stabilt militärt läge i Sveriges närområde, krig vid Europas gränser och ett ökat flyktingtryck gör att frågor om brott och straff får konstituera något konkret som oron kan kanaliseras mot. Bauman menar att brottsligheten blivit en arena att visa handlingskraft på grund av den ökade osäkerhet som enligt honom uppkommit i takt med globaliseringen. Detta bottnar bland annat i osäkerhet gällande framtiden, otrygghet på arbetsmarknaden och ökade krav på individuellt risktagande. Genom att omformulera denna osäkerhet från social otrygghet till en rädsla för brott kan vår tids politiker visa handlingskraft och legitimitet. Tham kopplar det ökade fokuset på brott och straff och kraven på höjd repression till att EU-medlemskapet och avregleringar gjort att många politikområden lyfts bort från den nationella politiska styrningen vilket gjort kriminalpolitiken till en allt viktigare arena att profilera sig på. Ett sätt att påvisa politisk legitimitet har blivit att föra över samtalet till områden där det går att visa sig handlingskraftig.²⁸⁹ Denna kanalisering underlättas av att medborgarna inte besitter förstahandskunskap gällande brottsutvecklingen utan reagerar på information som ges av politiker och media. ”Kraven på lag och ordning kommer snarare uppifrån än nedifrån”, enligt Tham.²⁹⁰

²⁸⁹ Garland (2001) s. 192 ff.; Andersson & Nilsson (2017) s. 186; Tham (2018) s. 168 f.; Bauman (2000) s. 110 ff.

²⁹⁰ Tham (2019) s. 13; Tham (2018) s. 171.

6. Analys och reflektion

6.1 Straffrättspolitikens rotlöshet

Längs arbetets gång har svaret på vad det svenska straffsystemet och kriminalpolitiken är rotat i på flera sätt känts både längre bort och otydligare i konturerna. Istället för något stadigt och konkret har allt mer en bild av rotlöshet trätt fram. Kanske är statens ingripande genom bestraffning inte alls är tryggt förankrad i rationella tankemönster och intellektuellt grubblande idéer utan snarare fritt flytande med möjligheten att driva iväg åt det håll som passar för stunden?

I behandlingstanken fanns som vi sett ett slags ankare. Straffsystemet skulle ha kontakt med övertygelsen om att påföljden för brott hade möjligheten och syftet att förbättra individen som blev utsatt för det. Den efterföljande behandlingskritiken luckrade upp den kopplingen men ersatte den samtidigt, åtminstone delvis, med övertygelsen att en omfattande samhällsförändring snarare än ett omfattande straffsystem var lösningen på brottsproblematiken. Genom att förbättra förutsättningarna i samhället skulle också förutsättningarna för laglydighet förbättras. Gemensamt för de båda hållningarna är en tro på möjligheten att komma åt och påverka brottslighetens orsaker. I det förra fallet betraktades dessa som patologiska och i det senare som samhälleliga.

Dagens kriminalpolitik tycks skilja sig från ovanstående förhållningssätt på två grundläggande vis. Dels genom avsaknaden av förankring i en egentlig lära eller ideologi, dels genom ett bristande intresse för brottslighetens orsaker. Det går såklart att kritisera både behandlingstankens och nyklassicismens bevekelsegrunder. Idén att behandla bort brottsligheten var möjligen naiv och förhoppningar om ett humant och klasslöst samhälle med minskade brottsnivåer var kanske en utopi, men de hade åtminstone någon form av mål och riktning och var grundade i en idé om utveckling och förbättring. Om metoderna visade sig otjänliga kunde de anpassas och revideras för att på ett mer ändamålsenligt sätt verka för målbildens uppfyllelse.

Numera har straffsystemet som vi sett fått andra syften och drivkrafter. Någon kanske invänder att den moderna kriminalpolitiken inte alls är rotlös. Den som vill försvara de höjda repressionsnivåerna hänvisar troligen till folkets vilja och behovet av att signalera att grova brott inte tolereras. Detta går inte att avfärda som direkt felaktigt men det är svårt att se att dessa

resonemang skulle ha förmågan att ensamt bära dagens repressiva straffsystem. Effekterna av straffrättens expressiva förmåga tycks till att börja med vara överskattade. Tanken att det genom lagstiftning går att ingjuta etiska övertygelser och moraliska ställningstaganden i befolkningen är nog inte fel i sig. Det finns som vi sett historiska exempel på när det fungerat både gällande narkotikabruk och rattfylleri. Att det skulle gå att uppnå liknande effekter genom en ökad repressionsnivå och skärpta straff för gärningar som redan sedan länge varit fördömda av samhället tycks dock mer tveksamt. Att ta fram hårdhandskarna och strössla ut några extra fängelseår här och där verkar inte ha någon större förmåga att övertyga människor till laglydighet. Det finns åtminstone inget vetenskapligt stöd för att så skulle vara fallet. Detta hade inom andra politikområden, exempelvis inom sjukvården, varit ett självklart skäl att avstå från åtgärden men inom kriminalpolitiken blir det istället ett skäl att utöka den, trots höga kostnader och tecken på kontraproduktiva effekter.

Hänvisningen till vad människor vill eller vad som står i linje med det allmänna rättsmedvetandet kan vid första anblick framstå som ödmjukt demokratisk. Det kan ju inte vara något problem om folk får vad folk vill ha? Ett problem är att folket inte kräver vad de sägs kräva, åtminstone inte om de får information och möjlighet till eftertanke. Med rätt frågor går det dock att få rätt svar. På så sätt kan verkningslösa åtgärder och kraftfulla ingrepp paketeras i en slags demokratisk kostym. Det är inte fel i sig att påstå att människor vill ha hårdare straff men argumentet är bara hållbart om man samtidigt accepterar premissen att människors oinformerade magkänsla och instinktiva reaktioner ska styra kriminalpolitiken snarare än reflektion, besinning och rationella överväganden. Kanske kan man lite tillspetsat uttrycka det som att en sådan ordning är godtagbar för den som anser att politiken ska ge invånarna vad de *tror* att de vill ha snarare än vad de *faktiskt* vill ha. Därtill krävs att man godtar att folkviljan betyder en *del* av folkets vilja. I dagens fokus på kundnöjdhet tycks underinformation och felaktiga antaganden dock inte vara något större hinder så länge majoriteten hålls nöjd.

6.2 Kapituleringen och dess förnekande

Lagstiftaren tycks på sätt och vis ha kapitulerat inför brottsproblemet och möjligheten att stävja dess orsaker. Brottsligheten har gått från att ses som ett problem att lösa till ett problem att hantera – ett slags beständigt ont vars närvaro accepteras. Samtidigt vinner den politiker som ödmjukt tillkännager att brottsproblemet är mångbottnat komplext, utan snabba och lättöverskådliga lösningar, troligen inga val i dagens politiska klimat. Som vi sett finns behovet

att presentera problem och att presentera lösningar på problem. Den som inte gör något av det riskerar att få sitt handlande tolkat som ett daltande med ondskefulla och förhärdade brottslingar. Den största förolämpningen blir att man agerat passivt eller undfallande vilket gör att lösningen blir att agera. Effekten tycks bli att verkningslösa förslag är bättre än inga förslag och att snabba åtgärder är bättre än långsamma lösningar. Det viktiga är att *göra någonting*. Vad reformer och åtgärder har för vetenskapligt stöd, förväntade effekter eller etiska implikationer hamnar i bakgrunden så länge det primära intresset att agera uppfylls. Det viktigaste blir inte *vad* man gör utan *att* man gör.

Ur ett rent juridiskt perspektiv är påföljdernas bristande effekter på brottsligheten samtidigt inte något direkt avgörande problem. Argumentet att straffrätten inte lever upp till sina löften om förbättring blir på sätt och vis ett slag i luften mot en straffrätt som inte direkt har några sådana löften. Genom 1989 års reform och införandet av straffvärdebegreppet har straffrättens utdömande av påföljder kommit att bygga på en betydligt enklare logik frikopplad från överväganden om framtida konsekvenser för den enskilde och samhället – en brottsling ska få vad en brottsling förtjänar. Den styrande juridiska principen för straffande tycks därigenom i grund och botten inte vara särskilt mycket mer sofistikerad än den klassiska skolgårdsmentaliteten att när någon varit dum har man rätt att vara dum tillbaka. Enligt samma logik är det dessutom, praktiskt nog, inte uteslutet för den som ger igen att ta i lite extra med hänvisning till att det faktiskt var den andre som börjat.

Inställningen att det betydelsefulla är *att* man gör snarare än *vad* man gör är såklart oproblematiske i vissa sammanhang. Till exempel fick jag både guldmedalj och diplom när jag som barn deltog i Norrköpings Tidningars motionslopp ”NT-knattet” trots att jag gick i mål på 254:e plats. Det viktiga var inte *hur* jag sprang utan *att* jag sprang, verkade resonemanget vara. Jag *gjorde någonting* och blev belönad för det. Troligen var det också en slags win-win-situation. Jag blev glad över min medalj och Norrköpings Tidningar fick en anmälningsavgift och bra PR för sitt företag. Resonemanget är dock inte fullt lika oproblematiske när det appliceras på straffsystemet. Istället för ”win-win” tycks utfallet snarare bli ”lose-lose”. I de tidigare kriminalpolitiska ideologierna fanns en förhoppning och tro på att den kriminalpolitiska ekvationen skulle landa på plus. Genom att investera i behandlande åtgärder respektive välfärdsreformer skulle minskad brottslighet och ett drägligare samhälle fås tillbaka. Ekvationen i dagens straffrättspolitik tycks istället, hur man än vrider och vänder på det, hamna på minus. I ena vågskålen finns människor som berövas sin frihet i decennier, barn som inte får

träffa sin förälder på årtal, alienering av marginaliserade grupper och straffsystemets enorma ekonomiska kostnader. I den andra vågskålen ligger markeringar, signalvärden och att någon ”fått vad den förtjänar”. Enligt den forskning som redogjorts för i den här uppsatsen är det svårt att på något logiskt sätt argumentera för att den senare vågskålen skulle ha förmågan att väga upp den tidigare.

Möjligen är det, precis som Andersson påstår, helt enkelt så att straffsystemets oförmåga att ge positiva samhällseffekter är en välbevarad hemlighet. Man kan i ett hypotetiskt resonemang fråga sig hur många politiska poäng det hade gått att plocka om man i samband med presentationen av straffskärpningar också redogjorde för forskningsresultat gällande strafflängdernas inverkan på brottsnivåerna tillsammans med en kalkyl över vad exempelvis ett år på Kumlaanstalten kostar. Kanske hade någon, som när näringslivsdignitären Leif Östling blev konfronterad gällande omfattande skatteplanering, frågat sig vad man egentligen får för pengarna. I en tid av marknadsliberalism och new public management-tänkande tycks frågan inte helt omotiverad. Det är inte heller särskilt svårt att komma på andra offentliga verksamheter dit resurser hade kunnat omfördelas – rimligtvis är skolan, sjukvården och klimatomställningen relativt okontroversiella exempel.

Kanske kokar kriminalpolitikens väsen ner till en diskussion om politikens och politikernas roll. Är politikens uppgift att nå väljarnas gillande eller har politiken också uppdraget att informera, leda och nyansera? Oavsett svaret på den frågan borde det finnas en inbyggd konflikt i att enkelspårigt ge utrymme åt de instinktiva kraven på hårdare straff eftersom de tycks stå i kontrast med andra av väljarna företrädda intressen. De flesta vill rimligtvis ha sänkta brottsnivåer och skriver nog under på den etiska principen att man inte ska utsätta andra för lidande, åtminstone inte mer än vad som är absolut nödvändigt. Det är svårt att påstå med någon större trovärdighet att de ständiga straffhöjningarna även ligger i linje med dessa intressen. I de hårda tagens kriminalpolitik verkar väljarnas intressen av humanitet och prevention mer eller mindre uteslutas ur ekvationen. Således tycks förklaringen att man är lyhörd för medborgarna, och i demokratisk anda ger dem vad de vill ha, på sätt och vis falla på sitt eget grepp. En politik som bygger på missvisande beskrivningar av verkligheten och föder ett underinformerat missnöje klingar inte särskilt demokratiskt. Det tycks inte heller ligga särskilt långt ifrån vad som brukar kallas populism, vilket sällan används i särskilt positiv mening.

6.3 Det sluttande planet

Straffvärdebegreppet tycks alltså sakna förankring i mycket annat än instinkten att slå tillbaka. Begreppet säger heller ingenting om hur hårt detta slag ska vara, bara att straffet ska ligga i linje med den upplevda klandervärdheten. Principen tycks vidare vara något av cirkelresonemang: en gärning förtjänar det straff som motsvarar dess straffvärde. Straffvärdet motsvarar i sin tur vilket straff gärningen förtjänar. Principens utformning möjliggör därigenom ett sluttande plan. Straffskärpningar används som vi sett för att visa handlingskraft och det finns ingenting i systemets inneboende logik som hindrar ett fortsatt visande av sådan handlingskraft. Detta späs ytterligare på av att straffvärdebegreppet möjliggör konstruktionen av ”den onde”. I behandlingsideologin var förövaren sjuk och i den socialistiskt präglade nyklassicismen ett offer för klassamhället. I dagens logik är gärningspersonen istället ond, klandervärd och bärare av skuld. Den som är ond förtjänar i den logiken inte samma empati som den som är sjuk. Idén om proportionalitet och ekvivalens gör dessutom att en straffskärpning ”drar med sig” övriga bestämmelser. Straffsystemet är, för att återigen citera Jareborg, som en spindelväv: rör man vid ett ställe så märks det i hela systemet. Eftersom systemet inte är kopplat till något mätbart värde eller mål finns heller ingen inbyggd yttersta gräns. Planet kommer bara upphöra att slutta när straffhöjningar inte längre är en politiskt gångbar metod eftersom människor är övertygade om att straffen är tillräckligt hårda. Det finns med utgångspunkt i ovanstående material inte mycket som tyder på att den punkten skulle finnas i någon närliggande framtid.

En insikt av betydelse är troligen också att vårt sätt att använda språket har förmågan att få betydelsen av ord att glida och därigenom förändra vad de gestaltar och hur de uppfattas. Ett sådant exempel tycks vara uttrycket ”soft on crime” eller undfallenhet mot brott. Genom att ständigt höja straffen höjs också ribban för vad som betraktas som ”soft”. Vad som idag betraktas som ett mildt straff hade med största sannolikhet inte gjort det för 30 år sedan. På samma sätt är det troligt att det som idag uppfattas som ett hårt straff inte gör det om 30 år, förutsatt att repressionshöjningarna fortskrider. Hur vi talar om samhällsliga fenomen påverkar vår uppfattning om verkligheten. Därför har språkanvändningen över tid förmågan att förvandla vår uppfattning om ett fängelsestraff från ett lidande till en ”markering”.

6.4 Den sekulära metafysiken

Straffvärdebegreppet kan alltså sägas ha möjliggjort en omorientering av kriminalpolitikens drivkrafter från behandling och samhällsförändring till ”hårda tag” utifrån moraliska

övertygelser om klandervärdhet och skuld. Principen kan i sin utformning tyckas vara något av en udda fågel i vad som brukar kallas världens mest sekulariserade land. Vanligtvis sätter vi en hel del stolthet i att betona vetenskaplighet, rationalitet och förnuft. Samtidigt skakar vi suckandes på huvudet när vi hör om människor i andra länder som förnekar klimatkrisen, sprider konspirationsteorier eller hänvisar till ”alternativa fakta”. Det som går att ta på och mäta är det som är värt att uppmärksammas. När en anhörig gått bort, och möjligtvis om humöret är rätt och tiden finns kring jul eller påsk, funderar vi kanske en stund på livets ”stora frågor”. Vanligtvis lägger dock de flesta av oss undan alla typer av metafysiska funderingar så långt bort vi kan och skruvar obekvämt på oss när den andra versen i *Den blomstertid nu kommer* dyker upp på skolavslutningen eftersom den som vill sjunga med måste sjunga om Gud. De tidigare straffrättsideologierna stämmer på flera sätt väl överens med detta förhållningssätt. Genom tillit till vetenskapen och den sociala ingenjörskonsten ansågs människan ha förmågan att påverka sin omvärld. En sådan syn står också i samklang med den långtgående positivistiska rättssynen i Sverige. Dagens straffsystem tycks ha blivit ett slags undantag som bekräftar regeln. Den moderna kriminalpolitiken är både benägen att blunda för, och underkänna, empirisk kunskap och att föra metafysiska resonemang som grundläggande legitimering av straffande.

Denna strategi tycks komma väl till pass när det behövs för politiska mål. Kriminalpolitikens metafysiska karaktär har praktiska finesser. Att hänvisa till etik, moral och materiell rättvisa men samtidigt hålla det odefinierat vad diskussionen tar utgångspunkt i tycks göra samtalet flexibelt. Det gör det möjligt att diskutera frågorna på ett sätt som passar den som för närvarande för diskussionen framåt. Genom att med svepande formuleringar hänvisa till vad allmänheten upplever eller tycker gällande klander och skuld försvåras möjligheten till motargumentation. När metafysiska frågor diskuteras utan förankring i ideologi, filosofi eller religion blir deltagaren lättare bortdribblad eftersom diskussionen inte förhåller sig till någon given begrepps värld eller ram. Det är rimligtvis lättare att argumentera emot satsen ”Bibeln säger...” eller ”Koranen säger...” än ”det allmänna rättsmedvetandet säger...” eftersom ingen riktigt vet vad det allmänna rättsmedvetandet är eller hur man tar reda på vad det består av.

Ovanstående rimmar såklart inte helt väl med de juridiska honnørsorden förutsebarhet och rättssäkerhet. När metafysiska resonemang är förankrade i filosofiska, religiösa eller ideologiska urkunder har de ett, förvisso tolkningskänsligt, ramverk som styr tillämpningen av dem. Det svenska straffsystemet saknar som vi sett en sådan förankring. Historiskt har

kristendomen och Bibeln varit en sådan urkund men den är nu, åtminstone i det offentliga samtalet, försvunnen. När ramverket försvinner upphör också gränserna för vilka vägar systemet kan ta. Människan anses ha en moralisk rätt, och kanske till och med skyldighet, att med en lagom grym och förnedrande påföljd straffa människor för deras synder. Frågor om varifrån vi fått denna rätt, vilken moral det egentligen talas om och hur det ska avgöras vad som är lagom blir dock hängande i luften.

Kanske kan "det allmänna rättsmedvetandet", "samhällets syn" och liknande formuleringar betraktas som ett slags substitut till den tidigare religiösa förankringen. Möjligen fungerar konstruktionen av en diffus referenspunkt som ett sätt att legitimera straffets lidande genom något utanför oss själva. Det är i det moderna Sverige inte ett alternativ att hänvisa till Gud, så istället får man skapa något annat som fyller samma funktion. När det judiska folket i andra Moseboken upplever sig ha tappat kontakten med Gud gjuter de en kalv i guld och tillber den. Kanske har svensk kriminalpolitik skapat en liknande guldkalv. Kanske är den tidigare funktionen att i Guds namn och med Guds goda vilja utdöma lidande ersatt av symboliken i folkets gemensamma vilja. Vad guldkalven godkänner för straffnivåer återstår att se, men eftersom skaparna avgör dess karaktär sätter inte mycket annat än fantasin gränserna.

Det ska samtidigt poängteras att det finns accepterade urkunder med metafysiska inslag i dagens rättssystem. Både Europakonventionen och regeringsformens andra kapitel ger rättigheter som anses ha ett värde, och därför även ett skyddsvärde, i sig själva. Vad som motiverar att dessa värden finns och behöver skyddas, vad som ger dem deras objektiva giltighet eller var de så att säga "kommer ifrån", är inte helt tydligt. Oavsett är de gällande svensk rätt, i båda fallen med förankring i grundlag. Det är samtidigt intressant att notera att dessa metafysiska urkunder inte verkar betona hårda tag på samma sätt som dagens straffrättspolitik gör. Tvärtom framhålls rätt till frihet, skydd för den personliga integriteten och förbud mot diskriminering. Det är också intressant att notera att EKMR:s principer om humanitet och mänskliga rättigheter gavs ställning som lag i Sverige vid ungefär samma tidpunkt som kriminalpolitiken på allvar började ta kliv i repressivare riktning. Rättigheter för många grupper i samhället har fått både mer uppmärksamhet och förbättrat skydd de senaste decennierna men ett sådant "uppsving" tycks i mångt och mycket uteblivit för den som ges epitetet gärningsperson. Det verkar inte uppfattats som någon större motsättning att å ena sidan slå ett slag för och tydligt uppmärksamma vikten av mänskliga rättigheter samtidigt som man å andra sidan sänker trösklarna för att inskränka dessa rättigheter för den som begått brott.

6.5 Hur det känns i magen

Dagens situation kan kanske beskrivas som en slags magkänslans kriminalpolitik. I magkänslans kriminalpolitik tas positiva effekter för givet även i de fall de inte kan fastställas eller påvisas i den faktiska verkligheten. Samma sak gäller för brottsproblematikens omfattning. Det spelar ingen roll vad forskare eller statistiska rapporter säger eftersom människor ”vet” hur saker är. Vi ”vet” att brotten är fler och grövre, vi ”vet” att det går utför för samhället och vi ”vet” att det bästa sättet att åtgärda det är ta i rejält med de berömda hårdhandskarna. Intuition och sunt förnuft väger i denna rationalitet lika tungt, eller till och med tyngre, än fakta och vetenskapliga kunskaper.

Magkänslans kriminalpolitik har säkerligen flera samverkande förklaringar. Den ihärdiga känslan av att brottsproblemet visst blivit värre har troligen kopplingar till en förändrad politisk retorik, ett förändrat medieklimat och en förändrad syn på brott. Kanske finns också en koppling till den mänskliga benägenheten att minnas dåtiden genom ett slags förskönande filter. När vi var unga fanns inga kriminella gäng, ingen tog droger och det var alltid snö på julafton. Även straffandets välgörande effekter tycks ha förankring i den kollektiva magkänslan. Möjligen kan det förklaras av det intuitiva resonemanget att det faktum att straff gör ont i kombination med att folk i allmänhet inte vill inte ha ont kommer leda till att folk undviker att begå brott. Att vetenskapliga studier motsäger detta resonemang tycks som vi sett inte ha förmågan att vederlägga magkänslan i någon större utsträckning. Kanske hänger detta ihop med att straffvärdesbegrepp på sätt och vis blivit ett slags juridiskt begreppsliggörande av hur något känns och upplevs och därigenom ett slags berättigande av dettas inflytande. Den ledande principen för påföljdsbestämmandet är i grund och botten hur det känns i just magen när vi tänker på en gärning eller ett brottsligt skeende. När magen säger att livstidsstraffet ska användas mer än det i nuläget gör, att det är problematiskt att domarna dömer i de lägre delarna av straffskalorna eller att straffen bör höjas ska magen lyssnas på. Intuitionen och magkänslan är alltså på sätt och vis grundmurat i straffsystemets mest basala delar. Som nämnt ger straffvärdebegreppet dock inget svar på vilken formel som ska användas för att transformera känslan i magen till en siffra i brottsbalkens påföljdsdel.

Annorlunda uttryckt kanske kriminalpolitiken kan sägas ha gått från att drivas av rationalitet till att drivas av emotionalitet. Problemet med att lagstifta utifrån känslor är rimligtvis att

känslor inte alltid är just rationella, eller annorlunda uttryckt: att låta oss styras av våra känslor kommer inte alltid, eller kanske till och med sällan, leda oss till konstruktivt rationellt handlande. Den som någon gång varit kär har troligtvis fått uppleva detta genom egna, möjligen genanta, erfarenheter. Kanske har ett märkligt agerande förklarats med att någon fått ”feeling”. När känslor blossat upp har de flesta av oss någon gång uttryckt oss på sätt som vi i efterhand insett varit varken klokt eller berättigat. När vi låter känslan av att vilja ge igen ta plats tycks det inte heller sällsynt att vi instinktivt levererar ett mothugg som är hårdare än det vi fått emot oss. Det återstår att se hur lagstiftaren betraktar de senaste decenniernas kriminalpolitik när, eller kanske snarare om, känslorna slutar bubbla. Det återstår också att se om man någon gång kommer nås av känslan att man gett igen för hårt. I nuläget finns inte särskilt mycket som tyder på att sådana reflektioner ges något större utrymme.

6.6 Vägen framåt

Ovanstående diskussion väcker möjligen frågan vilken ordning som hade varit att föredra. I en god diskussion finns rimligtvis kritik men också förslag på förändring. Vad som ska driva kriminalpolitiken och hur den bör utformas faller på sätt och vis utanför uppsatsens omfattning. Utifrån juridisk och kriminologisk litteratur har dock problem och motsättningar kunnat synliggöras och utifrån dessa kan vissa slutsatser, eller åtminstone observationer, formas som kan ges betydelse i ett framtidsperspektiv. En sådan är att det kriminalpolitiska samtalet tycks präglas av förenklade, och i vissa delar nästintill illusoriska, sanningar. En modern välfärdsstat borde rimligtvis kunna hantera ett nyanserat, reflekterande och självkritiskt diskussionsklimat även i samtalet om brott och straff. En modern välfärdsstat borde rimligtvis också ha förmågan att backa, utvärdera och att se den ”större bilden”. En modern välfärdsstat borde också ha förmågan att ha flera tankar i huvudet samtidigt, att se värdet i en reaktion men också dess negativa följder, att se fördelar men också nackdelar. Istället tycks dagens kriminalpolitik ha en slags ”full fart framåt”-mentalitet som inte registrerar röster om att sakta ner eller retirera. Fungerar det inte när vi tar i är det för att vi inte tar i tillräckligt. Gitarristen Yngwie Malmsteen bemötte vid ett tillfälle kritik för bristande måttfullhet genom den retoriska frågan ”How can less be more?” för att sedan självsäkert slå fast ”that’s impossible. More is more”. Det är nog bäst att låta det vara osagt hur mycket svenska justitieministrar och deras kollegor influerats av den svenske rockstjärnan men tankesättet tycks ofrånkomligen uppskattas även i kriminalpolitiken. Det finns dock som vi sett en hel del som tyder på att *less* faktiskt är *more* när det kommer till påföljden för brott, åtminstone finns det ingenting som tyder på att *more is*

more i någon positiv bemärkelse. Vad det blir mer av är snarare ekonomiska kostnader och mänskligt lidande. Eftersom båda de sakerna är något de flesta människor värderar negativt är det rimliga både ur ett samhällsnyttoperspektiv och ur ett etiskt perspektiv att kyla av utvecklingen och lugna ner samtalet.

Det tycks i diskussionen finnas ett behov av att påminna sig om att straff per definition innebär att ont möter ont. Vi gestaltar vår avsky gentemot lidande genom att själva orsaka lidande, våld fördöms med våld. Paradoxen är att när staten utdömer lidande kallas det inte för lidande utan för rättvisa. När staten frihetsberövar den som frihetsberövat är det inte ett brott utan ett straff. Två fel blir på något vis ett rätt. Med beaktande av det material som redogjorts för i den här uppsatsen är en sådan övertygelse svår att försvara. Ska straffskalorna förändras ligger det istället närmare till hands att dra slutsatsen att de bör sänkas. Det finns skäl att tro att en nyansering av samtalet och ett återinförande av reflektion, eftertanke och rationalitet som ledmärken för den svenska kriminalpolitiken skulle börja räta upp det plan som nu sluttar. Det finns inget särskilt kontroversiellt i att ett samhälle behöver ha reaktioner och åtgärder att ta till emot oönskade beteenden, men det finns få rationella argument för att de behöver vara av nuvarande slag och intensitet.

6.7 Avslutande kommentarer

Uppsatsens övergripande frågeställning är vad straffsystemet drivs av och huruvida bakomliggande argument och överväganden är hållbara. Med beaktande av ovanstående material tycks straffsystemet i stor utsträckning drivas av det mänskliga behovet av hämnd och det politiska behovet av att visa handlingskraft. Det finns samtidigt mycket lite som tyder på att löften om att motverka eller åtgärda samhällets brottsproblematik med straffrättsliga medel har någon direkt möjlighet till framgång. Betydligt mer pekar på att straffandet har negativa konsekvenser vilket gör att straffrättspolitikens grundläggande argument och överväganden framstår som svaga eller direkt felaktiga. Inte heller hänvisningar till det allmänna rättsmedvetandet och folkviljan framstår som övertygande när de undersöks närmare. Genom arbetet har straffsystemets grundläggande tankegod, drivkrafter och orsaker diskuterats och utvärderats. Brister har synliggjorts och förklaringsmodeller har presenterats. Uppsatsen syfte får därmed anses uppnått.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Utskottsbetänkande och motioner

Justitiekommitténs betänkande JuU 1971:6 – nr 6 år 1971.

Justitiekommitténs betänkande 2018/19:JuU11 – Straffrättsliga frågor.

Motion 2012/13:K375 – Möjligheten till en svensk båtflagga.

Motion 2012/13:Ju371 – Offentligt register över dömda pedofiler.

Propositioner

Prop. 1981/82: 100 – Förslag till statsbudget för budgetåret 1981/82.

Prop. 1986/87:100 – Förslag till statsbudget för budgetåret 1987/88.

Prop. 1987/88:100 – Förslag till statsbudget för budgetåret 1988/89.

Prop. 1987/88:120 – Om ändring i brottsbalken m. m.

Prop. 1988/89:100 – Förslag till statsbudget för budgetåret 1989/90.

Prop. 2004/05:149 – Straffrättsliga åtgärder mot skatteundandraganden avseende alkoholvaror, tobaksvaror och mineraloljeproducter m.m.

Prop. 2009/10:147 – Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.

Prop. 2010/11:77 – Skärpt straff för köp av sexuell tjänst.

Prop. 2013/14:194 – Skärpt straff för mord.

Prop. 2013/14:226 – Skärpningar i vapenlagstiftningen.

Prop. 2015/16:111 – Synnerligen grova narkotikabrott.

Prop. 2017/18:26 – Skjutvapen och explosiva varor – skärpta straff för de grova brotten.

Prop. 2018/19:138 – Straffet för mord.

Prop. 2018/19:155 – Ett stärkt straffrättsligt skydd för blåljusverksamhet och myndighetsutövning.

Statens offentliga utredningar

SOU 1956:55 – Skyddslag, strafflagsberedningens slutbetänkande.

SOU 1959:37 – Ungdomsbrottslighet, överväganden och förslag.

SOU 1986:14 – Påföljd för brott, om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m.

SOU 2008:85 – Straff i proportion till brottets allvar.

SOU 2014:18 – Straffskalorna för allvarliga våldsbrott, betänkande av Utredningen om skärpta straff för allvarliga våldsbrott.

SOU 2018:85 – Slopade straffrabatt för unga myndiga, betänkande av Ungdomsreduktionsutredningen.

Departementsutredningar

Ds. 1993:24 – Skärpta åtgärder mot immaterialrättsliga intrång.

Utredningsdirektiv

Dir. 2019:85 – En stärkt rättsprocess och en ökad lagföring.

Övrigt

Brottsförebyggande rådet, *Nytt straffsystem: idéer och förslag*, Liber, Stockholm, 1977.

Justitiedepartementet, *Att renovera en förfallen kriminalpolitik*, Stockholm, 1993.

Regeringsförklaringen 21 januari 2019, tillgänglig via

<https://www.regeringen.se/48f68a/contentassets/6e0630547665482eaf982c4777f42f85/regeringsforklaringen-2019.pdf> (besökt 28 april 2021).

Litteratur m.m.

Anderberg, Andreas & Martinsson, Dennis, ”Hårdare tag i valårets tecken. Ett kritiskt inlägg om den senaste tidens straffrättspolitik”, *Juridisk Tidskrift*, 2017, s. 921–938.

Andersson, Jan, ”Allmänheten och det allmänna”, *Advokaten*, 2010, s. 20–21.

Andersson, Robert, *Kriminalpolitikens väsen*, Kriminologiska institutionen Stockholms universitet, Stockholm, 2002.

Andersson, Robert, ”Från behandling till hårdare tag? En kritisk analys av högervågsargumentet inom svensk kriminalpolitik”, *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*, 2019, s. 19–36.

Andersson, Robert & Nilsson, Roddy, *Svensk kriminalpolitik*, andra upplagan, Liber, Stockholm, 2017.

Ask, Beatrice, ”Domstolarna följer inte våra direktiv om straffskärpning”, DN Debatt, 4 mars 2013, tillgänglig via [Retriever](#) (besökt: 1.4.2021).

Asp, Petter, ”Rättsvetenskap och lagstiftningsarbete”, *Svensk Juristtidning*, 2002, s. 311–318.

- Asp, Petter, ”Principen om rättvis bestraffning – alltings grundbult”, *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, 2008, s. 530–545.
- Asp, Petter, ”Straffrätten – igår, i dag och i morgon” i *Svensk Juristtidning 100 år*, Iustus, Uppsala, 2016, s. 138–161.
- Asp, Petter & von Hirsch, Andrew, ”Straffvärde”, *Svensk Juristtidning*, 1999, s. 151 – 176.
- Asp, Petter; Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, andra upplagan, Iustus, Uppsala, 2013.
- Axberger, Hans-Gunnar, *Det allmänna rättsmedvetandet*, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, 1996.
- Balvig, Flemming, *Danskernes syn på straf*, Danska advokatsamfundet, 2006.
- Balvig, Flemming; Gunlaugsson, Helgi; Jerre, Kristina; Kinnunen, Aarne & Tham, Henrik: ”The public sense of justice in Scandinavia a study of attitudes towards punishment”, *European Journal of Criminology*, 2015, s. 342–361.
- Baudrillard, Jean, *Simulations*, Semiotext, New York, 1983.
- Bauman, Zygmunt, *Globalisering*, Studentlitteratur, Lund, 2000.
- Beckett, Katherine, *Making crime pay: law and order in contemporary American politics*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Bondeson, Ulla, *Fånngen i fångsamhället: socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*, Norstedt, Stockholm, 1974.
- Bondeson, Ulla, ”Det allmänna rättsmedvetandet – en legal fiktion” i *Rationalitet i rättssystemet*, Liber, Stockholm, 1979, s. 123–144.
- Bondeson, Ulla, ”Nyklassisk straffilosofi och reformpolitik” i *Straff och rättfärdighet: ny nordisk debatt*, S. Heckscher (red.), Norstedt, Stockholm, 1980, s. 97–116.
- Bottoms, Anthony & von Hirsch, Andrew, ”The Crime-preventive Impact of Penal Sanctions” i *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 96–125.
- Boucht, Johan, ”Nordisk kriminalpolitik: Finns den längre, och i så fall, vart är den på väg?”, *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, 2020, s. 215–247.
- Boutellier, Hans, *Crime and morality*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2000.
- Bull, Thomas, ”Vinklar och vrår” i *Konsten att rättsvetenskap: den tysta kunskapen i juridisk forskning*, Iustus, Uppsala, 2004, s. 69–86.
- Bäckman, Olof; Estrada, Felipe & Nilsson, Anders, ”Locked Up and Locked Out? The Impact of Imprisonment on Labour Market Attachment”, *The British Journal of Criminology*, 2018, s. 1044–1065.

- Börjesson, Bengt, "En nypa, psykiatri, lite mera psykologi och så en rejäl handfull sociologi..." i *I stället för fängelse: 20 debattinlägg om nordisk kriminalpolitik*, H. Nestius (red.), Prisma, Stockholm, 1970, s. 106–119.
- Chalfin, Aaron & Justin McCrary, "Criminal Deterrence: A Review of the Literature", *Journal of Economic Literature*, 2017, s. 5–48.
- Edelman, Murray, *Constructing the political spectacle*, Chicago University Press, Chicago, 1988.
- Edelman, Murray, *The politics of misinformation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Elholm, Thomas, "Rimer signal på kriminal? – Om symbol- og signallovgivning i dansk kriminalpolitisk perspektiv" i *Festskrift till Per Ole Träskman*, Norstedts juridik, Stockholm, 2011, s. 166 – 179.
- Elwin, Göran; Nelson, Alvar & Heckscher, Sten, *Den första stenen: studiebok i kriminalpolitik*, Tiden, Stockholm, 1971.
- Elwin, Göran; Nelson, Alvar & Heckscher, Sten, *Den första stenen: studiebok i kriminalpolitik*, fjärde upplagan, Tiden, Stockholm, 1976.
- Estrada, Felipe, "Våld som ett (bra) samhällsproblem", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 2010, s. 320–332.
- Estrada, Felipe; Nilsson, Anders; Flyghed, Janne; Petterson, Tove; Sarnecki, Jerzy & Tham, Henrik, "Svagt stöd i forskningen för att hårdare straff minskar brotten", DN debatt, 30 januari 2018, tillgänglig via Retriever (besökt 26.4.2021).
- Flyghed, Janne, "Kriminalitetskontroll – baserad på tro eller vetande", *Svensk Juristtidning*, 2007, s. 60–68.
- Garland, David, "The limits of the sovereign state: Strategies of crime control in contemporary society", *British Journal of Criminology*, 1996, s. 445–471.
- Garland, David, *The culture of control – crime and social order in contemporary society*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Graver, Hans Petter, "Vanlig juridisk metode? Om rettsdogmatikken som juridisk sjanger", *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 2008, s. 149–178.
- Haldén, Eva, *Den föreställda förvaltningen: En historia om central skolförvaltning*, Akademitryck, Stockholm, 1997.
- Hoflund, Olle, *Straff och andra reaktioner på brott*, fjärde upplagan, Juristförlaget, Stockholm, 1995.

- Håkansson, Kaj, "Brott – sjukdom – social kontroll" i *Behandling som straff*, H. Nestius (red.), Verdandi, 1969.
- Häthén, Christian, *Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik*, Lund University Press, Lund, 1990.
- Häthén, Christian, *Stat och straff: rätthistoriska perspektiv*, andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2004.
- Jackson, Richard, *Terrorism: a critical introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Jareborg, Nils, "Rättsdogmatik som vetenskap", *Svensk Juristtidning*, 2004, s. 1–10.
- Jareborg, Nils "Kriminalisering" i *Straff och rättfärdighet: ny nordisk debatt*, S. Heckscher (red.), Norstedt, Stockholm, 1980, s. 33–46.
- Jareborg, Nils, "Vilken sorts straffrätt vill vi ha?: Om defensiv och offensiv straffrättspolitik" i *Varning för straff: Om vådan av den nyttiga straffrätten*, D. Victor (red.), Nordstedts, Stockholm, 1995, s. 19–37.
- Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001.
- Jareborg, Nils, *Inkast i straffområdet*, Iustus, Uppsala, 2006.
- Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdlära*, sjätte upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2020.
- Jerre, Kristina, *The public's sense of justice in Sweden - a smorgasbord of opinions*, Stockholm University, Stockholm, 2013.
- Jerre, Kristina & Tham, Henrik, *Svenskarnas syn på straff*, Stockholms Universitet, Stockholm, 2010.
- Jönsson, Sverker, "Att kommunicera straffhot och straffrättsligt klander – eller In space no one can hear you scream" i *Festskrift till Per Ole Träskman*, Norstedts, Stockholm, 2011, s. 267–272.
- Kantar Sifo, "De viktigaste politiska frågorna just nu", tillgänglig via https://www.kantarsifo.se/sites/default/files/reports/documents/de_viktigaste_politiska_frag_or_just_nu.pdf (besökt 10.4.2021).
- Kyvsgaard, Britta, "De straffretlige ideologier" i *Straff och rättfärdighet: ny nordisk debatt*, S. Heckscher (red.), Norstedts, Stockholm, 1980, s. 83–97.
- Larsen, Britt Østergaard, *Youth Crime, Sanctions, and Education: Four empirical essays*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg, 2017.
- Lernestedt, Claes, *Kriminalisering: problem och principer*, Iustus, Uppsala, 2003.
- Lernestedt, Claes, *Dit och tillbaka igen: om individ och struktur i straffrätten*, Iustus, Uppsala, 2010.

Mackie, John, "Morality and the retributive emotions", *Criminal Justice Ethics*, 1982, s. 3–10.

Marcusson, Lena, "Argumentera, övertyga, bestämma. Om språkets roll i juridiken" i *Vetenskapsretorik: Hur vetenskapen övertygar och övertalar*, B. Lindberg (red.), Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, Göteborg, 2014, s. 77–87.

Mathiesen, Thomas, "Kan hårdare tag försvaras?" i Hans Göran Franck m.fl., *Kriminalitet och frihet*, Verdandi, Stockholm, 1989, s. 89–113.

Mears, Daniel; Cochran, Joshua & Bales, William, "Gender Differences in the Effects of Prison on Recidivism", *Journal of Criminal Justice*, 2012, s. 370–378.

Munck, Johan, "Var står nyklassicismen idag", *Svensk Juristtidning*, 2015, s. 424–427.

Mäkelä, Klaus, "Varning för vård" i *I stället för fängelse: 20 debattinlägg om nordisk kriminalpolitik*, H. Nestius (red.), Prisma, Stockholm, 1970, s. 75–96.

Nagin, Daniel, "Deterrence in the Twenty-First Century" i *Crime and justice in America*, M. Tonry (red.), University of Chicago Press, Chicago, 2013, s. 199–263.

Novus, "Rapport: Viktigaste politiska frågan", Novus International, 2021, tillgänglig via <https://novus.se/wp-content/uploads/2021/04/novusviktigastefraganapril2021.pdf> (besökt 28 april 2021).

Roberts, Julian; Stalans, Loretta; Indemaur, David & Hough, Mike, *Penal Populism and Public Opinion. Lessons from Five Countries*, Oxford University Press, New York, 2003.

Sandgren, Claes, "Om empiri och rättsvetenskap", del I, *Juridisk Tidskrift*, 1995, s. 726–748 [cit Sandgren (1995a)].

Sandgren, Claes, "Om empiri och rättsvetenskap", del II, *Juridisk Tidskrift*, 1995, s. 1035–1059 [cit. Sandgren (1995b)].

Sandgren, Claes, "Vad är rättsvetenskap?" i *Festskrift till Peter Seipel*, Nordstedts juridik, Stockholm, 2006, s. 527–552.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare*, fjärde upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2018.

Simon, Jonathan, *Governing through crime: how the war on crime transformed American democracy and created a culture of fear*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Svensson, Erik, "Essä om det straffrättsliga språkets begränsningar och potential", *Svensk Juristtidning*, 2021, s. 85–103.

Stenson, Kevin, "The new politics of crime control" i *Crime, risk and justice: the politics of crime control in liberal democracies*, K. Stenson & R. Sullivan (red.), Willan, Cullompton, 2001, s. 15–29.

- Strahl, Ivar, "Pressdebatt om strafflagberedningens förslag till skyddslag", *Svensk Juristtidning*, 1957, s. 561–582.
- Tham, Henrik, "Från KRUM till inkapacitering" i *Kriminalitet och frihet*, Verdandi, Stockholm, 1989, s. 73–81.
- Tham, Henrik, *Kriminalpolitik*, Norstedts juridik, Stockholm, 2018.
- Tham, Henrik, "Straff-välfärdsstaten och kontrollkultur i svensk kriminalpolitik", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 2019, s. 7–17.
- Tham, Henrik & von Hofer, Hanns "Kriminalpolitik" i *Nationalencyklopedin*, band 11, Bra Böcker, Höganäs, 1993.
- Träskman, Per Ole, "Brottsskräck och skräckbrottslingar", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 1986, s. 452–464.
- Victor, Dag, "Nyklassicisk straffrätt? – Några partiska reflexioner" i *Straff och rättfärdighet: ny nordisk debatt*, S. Heckscher (red.), Norstedt, Stockholm, 1980, s. 206–214.
- Victor, Dag, "Rättsmedvetande och straffvärde", Förhandlingarna vid det tjugonionde nordiska juristmötet i Stockholm 19-21 augusti 1981, Del 2, bilaga 12, 1982, s. 151–168.
- Victor, Dag, "Politik och straffsystem – ett drama under utveckling" i *Varning för straff – om vådan av den nyttiga straffrätten*, D. Victor (red.), Norstedts, Stockholm, 1995, s. 57–76.
- Victor, Dag, "Från behandlingsideologi till nyklassicism", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 2012, s. 114–122.
- von Hofer, Hanns, "Brottsutveckling och kriminalpolitik under 80-talet" i *Kriminalitet och frihet*, Verdandi, Stockholm, 1989, s. 51–73.
- Wennström, Bo, *Om straff och fängelser: om det avvikande svenska vägvalet på straffrättens område*, Jure, Stockholm, 2020.
- Zila, Josef, "Kan ett brotts straffvärde som domstolen fastställer skilja sig från brottets 'verkliga' straffvärde?", *Svensk Juristtidning*, 1999, s. 177–182.
- Ågren, Jack; Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg, Suzanne, *Straffansvar*, tionde upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2018.